

Agata Tarnacka

Damian Tarnacki

Słowa kluczowe: prawo aborcyjne w Polsce, okres międzywojenny, okupacja hitlerowska, okres PRL, projekty ustaw *pro-choice*, projekty ustaw *pro-life*, droga do tzw. kompromisu aborcyjnego

Rozdział 7

Rys historyczny obowiązujących w Polsce regulacji prawnych dotyczących przerywania ciąży (od okresu międzywojennego do 1997 r.)

Okres międzywojenny (1918–1939)

- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹ (konstytucja marcowa), art. 95;
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (kodeks Makarewicza);
- Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. (konstytucja kwietniowa).

Okres okupacji hitlerowskiej (1939–1945)

- Decyzja Ministra Sprawiedliwości Rzeszy Niemieckiej z dnia 9 marca 1943 r. o zniesieniu karalności terminacji ciąży;
- Tajny dokument z dnia 6 czerwca 1943 r. Komisarza Rzeszy dla Umacniania Niemczyzny;
- Rozporządzenie Reichsführera SS Heinricha Himmlera z dnia 27 lipca 1943 r. w sprawie traktowania ciężarnych robotnic obcokrajowych oraz dzieci urodzonych z tych robotnic.

¹ Dane dotyczące publikacji danego aktu zostały podane dalej, przy omawianiu poszczególnych ustaw i rozporządzeń.

Okres PRL

- Ustawa z dnia 28 października 1950 r. o zawodzie lekarza;
- Instrukcja Ministra Zdrowia z dnia 27 lipca 1954 r. w sprawie stwierdzania konieczności dokonania zabiegu przerwania ciąży ze względu na zdrowie kobiety ciężarnej;
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży;
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 19 grudnia 1959 r. w sprawie przerywania ciąży;
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny;
- IX kadencja Sejmu PRL, rok 1989 (projekt *pro-life*).

Trzecia Rzeczpospolita (okres obejmujący lata 1990–1997)

- Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 kwietnia 1990 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych, jakie powinni posiadać lekarze dokonujący zabiegu przerwania ciąży, oraz trybu wydawania orzeczeń lekarskich o dopuszczalności dokonania takiego zabiegu;
- Kodeks Etyki Lekarskiej z dnia 14 grudnia 1991 r.;
- Projekty ustaw dotyczących przerywania ciąży:
 - X kadencja Sejmu PRL, rok 1990 (projekt *pro-life*);
 - X kadencja Sejmu PRL, rok 1991 (projekt *pro-choice*);
 - I kadencja Sejmu RP, rok 1992 (projekt *pro-choice*);
 - I kadencja Sejmu RP, rok 1992 (droga od projektu *pro-life* do tak zwanego projektu kompromisowego, który został przyjęty w formie ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r.);
- Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży;

-
- Ustawa z dnia 30 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw;
 - Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 maja 1997 r.

1. Wstęp

Cywilnoprawna problematyka ochrony *nasciturusa* była przedmiotem rozważań „C” prawników od tysięcy lat, a w czasach, gdy prawo do życia dziecka poczętego było niekwestionowane, stanowiła trzon wykładni, analiz, niekiedy także postulatów *de lege ferenda*. Koncept prawa do aborcji jest stosunkowo świeżej proveniencji, choć sam proceder – odwieczny². Dawniej, kiedy umieralność niemowląt miała wysoki poziom (na przykład w 1928 r. wynosiła ok. 17–18%)³, grzebanie potomków przez rodziców było w małych ośrodkach wręcz codziennością. Należy jednak zaznaczyć, że powód tak znacznej śmiertelności noworodków zwykle nie wiązał się ze skierowanymi przeciwko nim działaniami innych osób (choć – jak powyżej wspomniano – miały one również miejsce), ale wynikał z chorób czy też komplikacji występujących podczas ciąży, a te w dobie niezbyt dobrze rozwiniętej medycyny nierzadko kończyły się tragicznie. Przyczyniała się do tego także bieda, której konsekwencje uwidaczniały się w każdym aspekcie i na każdym etapie życia rodziny. Obecnie, wraz z postępowaniem medycyny, możliwości ratowania ludzkiego życia, także tego poczętego, znacznie wzrosły. Paradoxem można więc określić fakt, że aborcja w skali globalnej stanowi pierwszą przyczynę śmierci: w 2022 r. przeprowadzono na świecie 44 milionów aborcji, a to oznacza, że przerywanie ciąży było przyczyną 40% zgonów⁴. W Polsce w 2021 r. liczba legalnie wykonanych aborcji wyniosła 107⁵; dla porównania, w 1965 r. wynosiła 158 001⁶, w 1980 r. – 137 950⁷, w 1992 r. – 11 640⁸, w 2010 r. – 641⁹, w 2020 r. – 1076¹⁰.

2 J. Mazurkiewicz, *Czas ruszyć z miejsca! Stare i nowe propozycje rozszerzenia prawnej ochrony dziecka poczętego*, „Forum Prawnicze” 2019, nr 1(51), s. 4, <https://doi.org/10.32082/fp.v1i51.171>.

3 K. Karaffa-Korbut, *Stosunki zdrowotne*, [w:] *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna wydawnictwa „Gutenberg”*, t. XIII, Polska, reprint, Warszawa 1994, s. 97.

4 Vatican News, *44 mln aborcji w 2022 r. – aborcja pierwszą przyczyną zgonów*, <https://www.vaticannews.va/pl/swiat/news/2023-01/44-mln-aborcji-w-2020-r-aborcja-pierwsza-przyczyna-zgonow.html>, dostęp: 2 lutego 2023 r.

5 Sprawozdanie Rady Ministrów z wykonywania oraz o skutkach stosowania w 2021 r. ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. Nr 17, poz. 78 z późn. zm.).

6 L. Ossowski, *Próba symulacji liczby aborcji w Polsce na podstawie danych w wybranych krajach europejskich*, „Studia Demograficzne” 2008, nr 1–2(153–154), s. 113.

7 A. Zięba, *Podziemie aborcyjne w Polsce*, <http://archiwalna.pro-life.pl/wp-content/uploads/2014/01/Podziemie-aborcyjne-w-Polsce.doc>, dostęp: 2 lutego 2023 r.

8 Tamże.

9 Sprawozdanie Rady Ministrów z wykonywania oraz o skutkach stosowania w 2021 r. ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, cyt. powyżej.

10 Tamże.

Statystyki legalnych aborcji odzwierciedlają między innymi zmiany w prawie oraz przemiany społeczno-gospodarcze. Przedmiotem niniejszego opracowania jest przedstawienie w ramach rysu historycznego, jak na przestrzeni lat 1918–1996 kształtowały się w Polsce regulacje prawne dotyczące aborcji.

2. Okres międzywojenny (1918–1939)

W Polsce uregulowania prawne dotyczące aborcji sięgają okresu dwudziestolecia międzywojennego, kiedy to toczyła się burzliwa debata nad kształtem kodeksu karnego¹¹. Choć pojęcie aborcji było znane już wcześniej, w czasach międzywojnia powszechnie używano określenia „spędzanie płodu”. Zgodnie z definicją oznaczało ono „wszelką czynność, której celem jest niedopuszczenie do tego, by przyszło do urodzenia dziecka, wszelkie czynności zapobiegające normalnemu rozwojowi płodu i przemianie w dziecko”¹². Pojęcie to odnosiło się wyłącznie do aborcji, nie dotyczyło antykoncepcji. Jego definicja zakładała, że płód na wczesnym etapie swojego rozwoju (a nawet tuż przed narodzeniem, w końcowej fazie życia prenatalnego) nie jest jeszcze dzieckiem. Według Juliusza Makarewicza: „spędzeniem płodu jest nie tylko spowodowanie wyjścia z łona matki płodu niedonoszonego, niebędącego dzieckiem, ale także spowodowanie śmierci płodu w łonie matki, powodujące konieczność usunięcia go z łona matki zabiegiem operacyjnym”¹³.

2.1. Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (konstytucja marcowa)

Pierwsze uregulowania rangi konstytucyjnej na ziemiach Rzeczypospolitej dotyczące ochrony życia zostały ujęte w ustawie zasadniczej z dnia 17 marca 1921 r.¹⁴ Warto zaznaczyć, że obok Konstytucji Finlandii z 1919 r.¹⁵ oraz Konstytucji Republiki Czechosłowackiej z 1920 r.¹⁶ jest to jedno z pierwszych uregulowań tej materii w Europie. Polska poprzez ogłoszenie tego aktu prawnego zaczęła więc wyznaczać standardy, podobnie jak miało to miejsce w przypadku nadania praw wyborczych kobietom w roku 1918.

11 R. Tokarczyk, *Prawa narodzin, życia i śmierci. Podstawy biojurysprudencji*, Warszawa 2012, s. 216.

12 J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932, s. 330.

13 Tamże.

14 R. Grabowski, *Ochrona życia w polskich przepisach konstytucyjnych w latach 1921–1939*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2008, t. LXXVII, nr 3052, s. 87.

15 Konstytucja Finlandii z dnia 17 lipca 1919 r., [w:] *Nowe konstytucje*, red. J. Makowski, Warszawa 1925.

16 Konstytucja Republiki Czechosłowackiej z 29 lutego 1920 r., [w:] *Nowe konstytucje*, red. J. Makowski, Warszawa 1925.

Konstytucja Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 r., zwana marcową, stanowiła o ochronie życia w art. 95 rozdziału V zatytułowanego *Powszechne obowiązki i prawa obywatelskie*. Czytamy tam: „Rzeczpospolita Polska zapewnia na swoim obszarze zupełną ochronę życia, wolności i mienia wszystkim bez różnicy pochodzenia, narodowości, języka, rasy lub religii. Cudzoziemcy używają pod warunkiem wzajemności równych praw z obywatelami Państwa Polskiego, oraz mają równe z nimi obowiązki, o ile ustawy wyraźnie nie wymagają obywatelstwa polskiego”¹⁷. Zapis ten miał charakter deklaracyjny, nie doczekał się bowiem swojego doprecyzowania w przepisach szczegółowych. Na marginesie warto zauważyć, że choć zgodnie z przytoczoną regulacją państwo gwarantowało „zupełną ochronę życia”, równocześnie dopuszczało obowiązywanie przepisów dotyczących kary śmierci¹⁸. Dzisiaj takie zestawienie bywa uznawane za wewnętrznie sprzeczne, choć jeszcze sto lat temu nie widziano tego w ten sposób.

2.2. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (kodeks Makarewicza)

Należy zaznaczyć, że w początkach II Rzeczypospolitej aborcja była zakazana całkowicie. Wszystkie kodeksy państw zaborczych kwalifikowały spędzenie płodu jako przestępstwo – niezależnie od okoliczności.

Zasada ogólna kryminalizacji aborcji dokonanej przez kobietę lub za jej zgodą znalazła się także w nowym kodeksie karnym, zwanym kodeksem Makarewicza, wprowadzonym rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Sankcje, jakie groziły za nielegalne spędzenie płodu, były określone w artykułach znajdujących się w rozdziale XXXV kodeksu karnego zatytułowanym *Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu*. Zgodnie z art. 231 kobieta dokonująca aborcji bądź podająca się jej wykonaniu przez inną osobę podlegała karze aresztu do lat trzech. W art. 232 czytamy, że osoba pomagająca kobiecie w dokonaniu aborcji lub dokonująca aborcji za zgodą kobiety podlegała karze więzienia do lat pięciu, natomiast jeśli odbywało się to bez zgody kobiety, kara więzienia wynosiła do lat dziesięciu (art. 234). Kodeks Makarewicza wprowadzał jednak wyjątki od przedstawionej zasady ogólnej. Znalazły się one w art. 233: kobieta oraz osoba dokonująca aborcji w sposób opisany w art. 231 i 232 nie popełniały przestępstwa, jeżeli zabieg był dokonany przez lekarza oraz gdy:

17 Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 44, poz. 267).

18 Ustawa z dnia 30 stycznia 1920 r. w przedmiocie odpowiedzialności urzędników za przestępstwa popełnione z chęci zysku (Dz. U. Nr 11, poz. 60). Ustawa z dnia 18 marca 1921 r. o zwalczaniu przestępstw z chęci zysku, popełnionych przez urzędników (Dz. U. Nr 30, poz. 177).

- a) był konieczny ze względu na zdrowie kobiety ciężarnej,
- b) ciąża była wynikiem przestępstwa określonego w art. 203, 204, 205 lub 206¹⁹.

Na etapie prac legislacyjnych proponowano, by za przestępstwo nie były uznawane sytuacje, gdy:

- a) występowało zagrożenie zdrowia lub życia ciężarnej,
- b) ciąża powstała w wyniku przestępstwa,
- c) zaistniała niemożność wychowania dziecka przez matkę ze względu na jej sytuację społeczną²⁰.

Trzecia z przywołanych sytuacji, a więc „przesłanka społeczna” nie znalazła się jednak w ostatecznej wersji aktu prawnego. Trzeba zwrócić uwagę, że – mimo pominięcia tej przesłanki – upozorowanie wypełnienia znamion przesłanki pierwszej nie stanowiło znaczącej przeszkody dla chcących dokonać aborcji kobiet, szczególnie tych mających znajomości, wykształconych i majątniejszych.

Mimo że wyłącznie lekarz mógł stwierdzić spełnienie warunków przesłanki zdrowotnej, to ze względu na brak szczegółowych kryteriów, jakimi winien się kierować, decyzję mógł podjąć uznaniowo. Trzeba jednak zaznaczyć, że istniał wymóg, aby była ona potwierdzona przez dwóch innych lekarzy. W przypadku ciąży powstałej w wyniku czynu zabronionego konieczne było zaświadczenie prokuratora, co niestety stwarzało pole do nadużyć²¹. To prokurator wstępnie rozstrzygał, czy może dojść do przerwania ciąży.

Niezależnie od zmian wprowadzonych kodeksem Makarewicza liczba wywoływanych poronień nie spadała. W roku 1922 wynosiła 256 313²², w roku 1926 już 320 052, w roku 1932 – 403 677, a w roku 1937 rekordowe 513 237. W kolejnym roku (1938) utrzymała się na podobnym poziomie – 497 937. Można więc zgodzić się z poglądem, że w owym czasie na ziemiach polskich ciąży były usuwane wręcz na masową skalę,

19 Druga przesłanka dotyczyła czynu nierządowego z osobą poniżej 15 lat bądź upośledzoną umysłowo lub dokonanego w wyniku przemocy, groźby bezprawnej, podstępem, poprzez nadużycie stosunku zależności lub przy wykorzystaniu krytycznego położenia.

20 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 60, poz. 571).

21 J. Makarewicz, dz. cyt., s. 331–332.

22 Statystyki w tym i w kolejnym zdaniu podane za: T. Brzeziński, *Etyka lekarska*, Warszawa 2012, s. 159–162.

i to niezależnie od tego, czy aborcja była legalna, czy też prawo przewidywało pewne jej ograniczenie. Świadczą o tym dobitnie przytoczone powyżej statystyki.

2.3. Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. (konstytucja kwietniowa)

Kolejnym aktem prawnym, o którym należy wspomnieć, jest Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., zwana konstytucją kwietniową²³. Wprowadzona została na cztery lata przed II wojną światową i, w odróżnieniu od konstytucji marcowej, nie zawierała żadnego katalogu praw i wolności obywatelskich. Kwestie te w nowej konstytucji były regulowane przez przejęte z poprzedniej ustawy zasadniczej niektóre artykuły rozdziału V – co istotne, pośród nich nie było kluczowego art. 95. Podczas tworzenia nowej konstytucji zastanawiano się nad inkorporacją całego katalogu praw z rozdziału V. Jednakże ze względu na indywidualistyczną koncepcję praw jednostki, którą nowy akt prawny odrzucał, finalnie ograniczono się tylko do włączenia artykułów: 99, 109–118 i 120²⁴. Na tej podstawie można stwierdzić, że konstytucja kwietniowa stanowiła cofnięcie się prawodawstwa w sferze praw człowieka, a tym samym ochrony życia. W praktyce jednak wiele się nie zmieniło, bowiem norma z art. 95 konstytucji marcowej miała charakter deklaracyjny, co zostało podkreślone wcześniej.

3. Stan prawny podczas okupacji hitlerowskiej (1939–1945)

Niemiecki atak w 1939 r. stanowił ogromny cios dla odradzającego się po okresie zaborów państwa polskiego. Rzeczpospolita po dwudziestu latach względnego spokoju musiała stawić czoła aż dwóm najeźdźcom – niespełna trzy tygodnie po agresji z zachodu do napaści przystąpiła Rosja sowiecka. Lata walk na coraz to bardziej zniszczonych terenach przynosiły krwawe żniwo. Sytuacji demograficznej nie polepszało prawodawstwo okupanta, także w sferze ochrony życia. Adolf Hitler za cel obrał sobie wyniszczenie narodu polskiego. Dokonywał tego nie tylko w niemieckich obozach koncentracyjnych tworzonych na obszarze okupowanego państwa polskiego (w Generalnym Gubernatorstwie lub na ziemiach anektowanych bezpośrednio do III Rzeszy), ale podjął też działania na polu legislacyjnym mające na celu utrudnienie odrodzenia się tak Rzeczypospolitej, jak i jej obywateli.

²³ Ustawa Konstytucyjna z dnia 9 kwietnia 1935 r. (Dz. U. Nr 30, poz. 227).

²⁴ R. Grabowski, dz. cyt., s. 103.

3.1. Decyzja Ministra Sprawiedliwości Rzeszy Niemieckiej z dnia 9 marca 1943 r. o zniesieniu karalności terminacji ciąży

22 lipca 1942 r. Hitler wypowiedział znamienne słowa: „W obliczu dużych rodzin tubylczej ludności jest dla nas bardzo korzystne, jeśli dziewczęta i kobiety mają możliwość jak najwięcej aborcji”²⁵. niespełna rok później, 9 marca 1943 r., za sprawą decyzji Ministra Sprawiedliwości Rzeszy Niemieckiej postanowiono o zniesieniu karalności terminacji ciąży dokonywanej przez „robotnice ze Wschodu”. Po dwóch dniach, na mocy zarządzenia urzędnika właściwego do spraw zdrowia, zostało postanowione, że należy dokonywać aborcji, gdy zawnioskuje o to ciężarna „robotnica wschodnia”. Wnioski takie niestety były częstokroć wymuszane, na przykład realną groźbą zesłania do obozu koncentracyjnego²⁶.

3.2. Tajny dokument z dnia 6 czerwca 1943 r. Komisarza Rzeszy dla Umacniania Niemczyzny

Nie sposób w tym miejscu pominąć bardzo istotnego tajnego dokumentu z 6 czerwca 1943 r. wydanego z uwagi na ludnościowe straty wojenne przez Komisarza Rzeszy dla Umacniania Niemczyzny. Mając na względzie możliwość, a przede wszystkim potrzebę, zniemczenia nie-Aryjczyków, wprowadzał on pewne ograniczenia dotyczące aborcji:

- a) „spędzanie płodu uzależnione jest od wyrażenia zgody pełnomocnika Komisarza dla Umacniania Niemczyzny,
- b) zgodę na wykonanie zabiegu uważa się z góry za udzieloną w wypadkach, w których ojcem dziecka jest osoba niegermańskiego pochodzenia,
- c) zgoda Komisarza Rzeszy dla Umacniania Niemczyzny jest wymagana we wszystkich tych wypadkach, w których zostało stwierdzone lub jest prawdopodobne, że ojcem dziecka jest osoba pochodzenia germańskiego,
- d) po zgłoszeniu Komisarzowi Rzeszy dla Umacniania Niemczyzny przypadków wymienionych w punkcie c) Urząd Rasy i Osadnictwa przeprowadzi badania rasowe ciężarnej matki i ojca,

25 Zob. W. Brenman, *The abortion holocaust. Today's final solution*, Cambridge 1983, s. 34.

26 M. Sierocińska, *Eksterminacja „niewartościowych rasowo” dzieci polskich robotnic przymusowych na terenie III Rzeszy w świetle postępowań prowadzonych przez Oddziałową Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Poznaniu*, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/587,Eksterminacja-niewartosciowych-rasowodzieci-polskich-robotnic-przymusowych-na-t.html>, dostęp: 16 lipca 2022 r.

- e) w wypadku stwierdzenia, że mające się urodzić dziecko może być wartościowe rasowo, należy odmówić zgody na spędzenie płodu”²⁷.

Powyższe zarządzenia są niczym innym jak rasistowskim i dyskryminującym różnicowaniem wartości życia ludzkiego. Należy zaznaczyć, że odmienne unormowania prawne obowiązywały na ziemiach niemieckich, gdzie za dokonanie aborcji surowo karano więzieniem, a od 1943 r. w przypadku dopuszczenia się aborcji przez osobę aryjskiego pochodzenia (ze względu na klasyfikację czynu jako zbrodni zarówno przeciwko ciału, jak i państwu) nawet śmiercią, co miało istotne przełożenie na spadek wykonywania aborcji²⁸.

3.3. Rozporządzenie Reichsführera SS Heinricha Himmlera z dnia 27 lipca 1943 r. w sprawie traktowania ciężarnych robotnic obcokrajowych oraz dzieci urodzonych z tych robotnic

Ostatecznie kwestia regulacji narodzin dzieci w okupowanej Polsce została unormowana rozporządzeniem Reichsführera SS i szefa policji Heinricha Himmlera z dnia 27 lipca 1943 r. w sprawie traktowania ciężarnych robotnic obcokrajowych oraz dzieci urodzonych z tych robotnic. Od tego czasu wszystkie ciąży miały być rejestrowane, kobiety miały rodzić wyłącznie w przeznaczonych dla nich oddziałach izb chorych utworzonych w obozach, a dzieci – jeżeli doszło do narodzin – były zabierane. Zgodnie z nakazem Himmlera ustalono, że:

- a) „dzieci rasowo bezwartościowe, zrodzone z robotnic, będą kierowane do »dziecięcych ośrodków opiekuńczych dla obcokrajowców«,
- b) zakłady pracy zgłaszają urzędowi młodzieżowemu (Jugendamt) za pośrednictwem urzędów pracy (Arbeitsamt) wszystkie ciężarne kobiety,
- c) urzędy młodzieżowe przeprowadzają dochodzenia w sprawie ojcostwa i zgłaszają wyniki do wyższych dowódców SS i policji, w celu przeprowadzenia badań rasowych przez Główny Urząd Rasy i Osadnictwa i urzędy zdrowia,

²⁷ Tamże.

²⁸ Zob. P. Roland, *Nazistki. Okrutne – wyrachowane – uległe*, Warszawa 2016, s. 71. O wielkiej determinacji w wyniszczeniu „niższej rasy” (do której naziści zaliczali między innymi Polaków), z jaką działał wybrany w demokratycznych wyborach dyktator Hitler, mogą świadczyć jego mocne słowa: „Osobiście zastrzele tego idiota, który chciałby wprowadzić w życie przepisy zabraniające aborcji na wschodnich terenach okupowanych”, cyt. za: Interia.pl, 9 marca 1943 r. *Hitler wprowadza aborcję na terenach Polski*, <https://historia.interia.pl/kartka-z-kalendarza/news-9-marca-1943-r-hitler-wprowadza-aborcje-na-terenach-polski,nld,2159191>, dostęp: 9 lipca 2022 r.

- d) w przypadku zakwalifikowania rodziców jako rasowo wartościowych, urodzone z nich dzieci przechodzą pod opiekę narodowosocjalistycznych organów partyjnej opieki społecznej (NSV), która to instytucja umieszcza je w zakładach dla rasowo wartościowych dzieci (Kinderheime für gutrassige Kinder), lub w rodzinach niemieckich,
- e) szczególnie rasowo wartościowe brzemiennie kobiety będą przekazywane pod opiekę Lebensbornu,
- f) zabronione jest informowanie przyszłych matek o celach niniejszego zarządzenia,
- g) matki dzieci rasowo wartościowych, które chciałyby z tymi dziećmi wrócić do swych krajów ojczystych, należy zatrzymać w Rzeszy,
- h) niezdolne do pracy matki, wraz z ich rasowo bezwartościowymi dziećmi, winny być usunięte (*abgeschoben*)”²⁹.

W punkcie oznaczonym literą h) występuje więc wyraźny nakaz dokonywania zabójstwa tak matki, jak i jej narodzonego już dziecka, o ile nie zostało ono poddane wcześniej zabiegowi aborcji na podstawie wyżej omawianych przepisów.

Podsumowując, można stwierdzić, że podczas niemieckiej okupacji zabieg przerwania ciąży był dla Polek praktycznie dostępny na życzenie, co nigdy wcześniej ani później w historii nie miało miejsca. Gdy zaś dziecko miało szczęście się urodzić, nie gwarantowało mu to dalszego prawa do życia. Wskazane przepisy obowiązywały do końca okresu niemieckiej okupacji.

4. Okres PRL

Powojenna zależność Polski od Związku Sowieckiego siłą rzeczy miała swoje odbicie w prawodawstwie, a więc i w sferze ochrony życia. Podobnie jak Niemcom, Sowieciom nie zależało na dobrostanie narodu polskiego. Gdy tylko Polska znalazła się w strefie wpływów ZSRS, niejako automatycznie zaczęła przejmować wschodnią legislaturę. Co pozornie może wydawać się dziwne, początkowo w stalinowskiej Rosji, podobnie jak w hitlerowskich Niemczech, obowiązywał całkowity zakaz aborcji. Należy jednak zaznaczyć, że wcześniej to Rosja w 1920 r., jako pierwsze państwo w Europie,

29 M. Sierocińska, dz. cyt.

wprowadziła legalną możliwość dokonywania usuwania ciąży, z czego wycofano się dopiero w 1936 r. przez wzgląd na niezadowalający przyrost naturalny³⁰.

Znamienne jest, iż w okresie PRL, gdy aborcja była w Polsce dozwolona, orzecznictwo Sądu Najwyższego i Naczelnego Sądu Administracyjnego stawiało po stronie praw *nasciturusa*. W judykaturze zarówno Sądu Najwyższego, jak i sądów powszechnych zapewniona była ochrona praw nienarodzonych mimo przyjętych wówczas nadzwyczaj szerokich, a *de facto* nieograniczonych, możliwości pozbawiania życia dzieci poczętych³¹.

30 B. Pomorska, *Aborcja to nie temat zastępczy. Hitler, Mussolini, Franco – wszyscy byli przeciw aborcji w imię swoich urojonych celów*, <https://oko.press/aborcja-temat-zastepczy-hitler-mussolini-franco-wszyscy-byli-przeciw-aborcji-imie-swoich-urojonych-celow>, dostęp: 9 lipca 2022 r.

31 Zob. J. Mazurkiewicz, dz. cyt., s. 4–6 (w przywołanym fragmencie podano, w nawiasach kwadratowych i oznaczone kursywą – dla odróżnienia od tekstu głównego, pochodzące z cytowanego źródła przypisy odnoszące się do orzecznictwa – przyp. red.): „(...) 8 października 1952 r., Sąd ten [SN – przyp. red.], chroniąc prawa *nasciturusa*, stwierdził, że »prawidłowa wykładnia art. 162 § 1 k.z. [...] każe uznać, że dziecko poczęte winno być przyrównane do dziecka urodzonego i że ma ono na równi z tym ostatnim prawo do renty z mocy cytowanego przepisu. Należy mieć na uwadze, że z okoliczności [...] wynika, iż poczęte dziecko, gdyby się urodziło przed śmiercią ojca, byłoby niewątpliwie na jego utrzymaniu« [wyrok SN z dnia 8 października 1952 r., C 756/51, *Nowe Prawo* 1953, nr 5, s. 71]. W wyroku z 8 stycznia 1965 r. SN stanął w obliczu niezwyklego zdarzenia. Mimo przeprowadzonego legalnie »zabiegu usunięcia ciąży« dziecko urodziło się, doznając jednak szkód na zdrowiu. Sąd uznał zasadność odszkodowania od państwowego szpitala za błąd lekarza (uważanego wówczas za funkcjonariusza państwowego), polegający na spowodowaniu »kalectwa i zeszpecenia«. Sędziowie wspierali swą argumentację, wskazując, że próba odmawiania *nasciturusowi* prawa do ochrony jego praw »nie da się pogodzić z zasadami ustroju i celami państwa ludowego [...]« [wyrok SN z dnia 8 stycznia 1965 r., II CR 2/65, *„Państwo i Prawo”* 1967, z. 10, s. 633–634]. Niedługo potem, w wyroku z 4 kwietnia 1966 r. SN wskazał, że przy »ustalaniu wysokości zadośćuczynienia dla dziecka, które w chwili śmierci ojca było już poczęte, a następnie urodziło się żywe, należy stosować analogiczne kryteria, jak przy zasądzeniu odszkodowania dla dzieci, które w chwili śmierci ojca były w wieku przedszkolnym« [wyrok SN z dnia 4 kwietnia 1966 r., II PR 139/66, *„Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych”* 1966, nr 12, poz. 279]. Niecały rok później, 11 stycznia 1967 r., SN znowu stwierdził, że dziecko urodzone po śmierci ojca, który zginął w wypadku przy pracy, zawnionym przez pracodawcę, ma prawo do renty [wyrok SN z dnia 11 stycznia 1967 r., I PR 510/66, *„Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych”* 1967, nr 7–8, poz. 141]. W tym samym roku, 3 maja, sąd ten wskazał, że czyn »niedozwolony wyrządzony kobiecie ciężarnej, który spowodował zmiany w normalnym rozwoju płodu i w następstwie kalectwo dziecka, jest czynem niedozwolonym wyrządzonym dziecku, jeżeli urodzi się ono żywe. W takim wypadku dziecko uprawnione jest do żądania odszkodowania od osoby odpowiedzialnej za skutki czynu niedozwolonego. Nie może być ono bowiem w gorszej sytuacji od dziecka, które doznało szkody w czasie porodu lub bezpośrednio po nim« [wyrok SN z 3 maja 1967 r., II PR 120/67, *„Nowe Prawo”* 1968, nr 1, s. 118]. Po dwóch latach, 3 czerwca 1969 r., SN orzekł o prawie do renty dziecka, które przed narodzeniem doznało uszkodzenia szpiku kostnego wskutek zatrucia jego ciężarnej matki zatrudnionej »w kontakcie z substancjami toksycznymi benzenów i jego homologów [...]« [wyrok SN z 3 czerwca 1969 r., III PRN 34/69, *„Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych”* 1970, nr 2, poz. 35]. W wyroku z 7 października 1971 r. SN wskazał, że wyznaczenie uposażonego zgodnie z § 3 ogólnych warunków ubezpieczenia następstw nieszczęśliwych wypadków »nie musi polegać na określeniu imiennym. Wystarczy określenie w sposób zapewniający identyfikację, na przykład wskazanie dzieci. Żadne względy nie wyłączają tu również dzieci poczętych już w chwili zajścia wypadku ubezpieczonego« [wyrok SN z dnia 7 października 1971 r., III CR 255/71, *„Orzecznictwo Sądu Najwyższego”* 1972, nr 3, poz. 59]. W uchwale z dnia 18 grudnia 1979 r. SN uznał, że dziecku ojca będącego współposiadaczem gospodarstwa rolnego, które urodziło się po jego śmierci spowodowanej wypadkiem przy pracy wykonywanej »w ramach pomocy sąsiedzkiej« w gospodarstwie rolnym sąsiada, przysługuje prawo do jednorazowego świadczenia przewidzianego w art. 27 pkt 1 ustawy z 27 kwietnia 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin [uchwała SN z dnia 18 grudnia 1979 r., III UZP 9/79, *„Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych”* 1980, nr 9, poz. 156]. Sąd uzasadnił to stanowisko – wymagające w istocie wykładni *contra legem* – tym, że »różne traktowanie dzieci żyjących w dacie śmierci rolnika i urodzonych po tym zdarzeniu nie byłoby społecznie uzasadnione i zgodne z założeniami prawa co do równego traktowania wszystkich dzieci«. Z kolei NSA w wyroku z 28 listopada 1985 r. potwierdził, że darowizna »na rzecz dziecka poczętego, lecz jeszcze nie urodzonego, mająca na celu zabezpieczenie przyszłych jego interesów, jest dopuszczalna, a zatem ma wpływ na wymiar podatku od darowizny« [wyrok NSA z dnia 28 listopada 1985 r., III SA 1183/85, *„Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych”* 1987, nr 2, poz. 28]. Ten wyrok, w którym w powojennej judykaturze po raz pierwszy odniesiono się do tej postaci darowizny, zapadł w szczególnych okolicznościach, gdy sięgnięcie po adopcję prenatalną było antidotum na bardzo dolegliwe konsekwencje podatkowe obdarowania kobiety ciężarnej, niespokrewnionej i niezamężnej. W uchwale pełnego składu Izby Pracy i Ubezpieczeń Społecznych SN z 30 listopada 1987 r. rozstrzygnięto, że dziecko »poczęte, a jeszcze nie urodzone w chwili śmierci swego ojca spowodowanej wypadkiem przy pracy lub chorobą zawodową, jeżeli urodzi się żywe, nabywa prawo do jednorazowego odszkodowania na podstawie art. 12 ust. 2 pkt 2 ustawy z dnia 12 czerwca 1975 r. o świadczeniach z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych [...]« [uchwała Izby Pracy i Ubezpieczeń SN z dnia 30 listopada 1987 r., III PZP 36/87, *„Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna”* 1988, nr 2–3, poz. 23].

4.1. Instrukcja Ministra Zdrowia z dnia 27 lipca 1954 r. w sprawie stwierdzenia konieczności dokonania zabiegu przerwania ciąży ze względu na zdrowie kobiety ciężarnej

W ciągu dwóch lat przed uchwaleniem ustawy z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży kwestie te regulowała instrukcja Ministra Zdrowia z dnia 27 lipca 1954 r. w sprawie stwierdzenia konieczności dokonania zabiegu przerwania ciąży ze względu na zdrowie kobiety ciężarnej. Wskazywała ona na wymóg orzekania o zasadności wykonania zabiegu przez komisje lekarskie działające przy szpitalach. O ich składzie decydowali dyrektorzy placówek – mogły liczyć od dwóch do trzech osób, spośród których musiał znaleźć się lekarz ginekolog bądź chirurg, a także specjalista z zakresu podejrzewanej jednostki chorobowej. Do komisji nie mógł należeć lekarz wystawiający kobiecie skierowanie do szpitala³².

4.2. Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży

W dniu 8 maja 1956 r. – z uwagi na zmianę prawodawstwa w ZSRS – weszła w życie ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży³³. Zgodnie z jej art. 6 ust. 2 utraciły moc omówione wcześniej przepisy kodeksu Makarewicza odnoszące się do spędzania płodu, to jest art. 231, 232, 233 i 234. Nowy katalog przestępstw nie obejmował odpowiednika wyżej wymienionego art. 231 k.k., a tym samym znosił odpowiedzialność karną kobiety ciężarnej za samodzielne, bezprawne dokonanie aborcji. Ponadto na terytorium Polski wprowadzono możliwość przerywania ciąży w określonych przypadkach. Zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży aborcja była możliwa w następujących okolicznościach:

- 1) gdy za zabiegiem przerwania ciąży przemawiały wskazania lekarskie,
- 2) przez wzgląd na trudne warunki życiowe ciężarnej,
- 3) gdy zachodziło uzasadnione podejrzenie, że ciąża była pochodną czynu zabronionego³⁴.

32 Instrukcja Ministra Zdrowia z dnia 27 lipca 1954 r. w sprawie stwierdzenia konieczności dokonania zabiegu przerwania ciąży ze względu na zdrowie kobiety ciężarnej (M. P. Nr 75, poz. 906).

33 Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. Nr 12, poz. 61, dalej: ustawa z 1956 r.).

34 Tamże.

Z uwagi na bardzo dużą uznaniowość przepisów, a w szczególności na „przesłankę społeczną”, legalna aborcja stała się ponownie szeroko dostępna. Warto zaznaczyć, że zgodnie z art. 2 tej ustawy, zarówno o wskazaniu zdrowotnym, jak i o trudnych warunkach życiowych kobiety przesądzać miało orzeczenie lekarskie, prokurator zaś miał stwierdzać swoim zaświadczeniem zaistnienie uzasadnionego podejrzenia, że ciąża była pochodną czynu zabronionego. Wykonywanie zabiegu przerwania ciąży w przypadku przymuszenia do niego kobiety zagrożone było karą więzienia do lat pięciu, natomiast dokonywanie aborcji wbrew przepisom art. 1, ale za zgodą kobiety, było zagrożone karą więzienia do lat trzech. Omawiana ustawa liczyła zaledwie siedem artykułów.

Prawodawca obrał za cel modyfikowanie ludzkich postaw i zachowań³⁵, co było motywowane z jednej strony ideologią³⁶, z drugiej zaś pragmatyką nastawioną na eliminację określonych problemów społecznych³⁷.

Ponadto warto zwrócić uwagę, że ustawa z 1956 r. przez długi czas obowiązywała równolegle z kodeksem cywilnym z 1964 r., zgodnie z którym „dziecko w chwili otwarcia spadku już poczęte może być spadkobiercą, jeżeli urodzi się żywe” (art. 927 § 2). W literaturze podnosi się, że powyższa okoliczność może zostać uznana za pewną niekonsekwencję, to jest gwarantowanie prawa do dziedziczenia bez skutecznej gwarancji prawa do życia³⁸ – podobna sytuacja występuje w obecnym stanie prawnym.

4.3. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 19 grudnia 1959 r. w sprawie przerwania ciąży

Modyfikacja powyższych przepisów nastąpiła wraz z ogłoszeniem rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 19 grudnia 1959 r. w sprawie przerwania ciąży. Wprowadzało ono istotną zmianę – od tej chwili wydanie orzeczenia o dopuszczalności aborcji i sam zabieg mogły być dokonywane przez tego samego lekarza.

W kontekście przesłanki dotyczącej trudnych warunków życiowych kobiety należy zwrócić uwagę na uproszczony tryb wydawania przez lekarza orzeczenia o dopuszczalności przerwania ciąży. Wymagane było bowiem jedynie oświadczenie kobiety,

35 Zob. B. Dobek-Ostrowska, R. Wiszniowski, *Teoria komunikowania publicznego i politycznego. Wprowadzenie*, Wrocław 2002, s. 88.

36 Wystarczy przywołać w tym względzie wypowiedź Lenina, który już w 1913 r. domagał się „bezwartunkowego zniesienia wszystkich ustaw ścigających sztuczne poronienia” (W.I. Lenin, *Dzieła*, t. 19, Warszawa 1950, s. 321).

37 P. Zamelski, *Ochrona prawa dziecka do życia – wybrane zagadnienia*, [w:] *Propedeutyka praw człowieka. Prawa dziecka w rodzinie i oświacie*, red. S.L. Stadniczeńko, Opole 2012, s. 97.

38 Tamże, s. 97.

w którym stwierdzała ona, że takie warunki zachodzą³⁹, zaś procedura odwoławcza zakładała wyłącznie drogę administracyjną.

Jak później pokazała praktyka, uregulowania te *de facto* wprowadziły aborcję „na życzenie”: to ciążarna, kwalifikując swoje warunki życiowe jako niepozwalające na urodzenie i potem wychowanie dziecka, decydowała o aborcji⁴⁰.

4.4. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny

Ustawą z dnia 19 kwietnia 1969 r. – przepisy wprowadzające Kodeks karny⁴¹ – uchylone zostały art. 3–5 ustawy z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży. Przepisy te dotyczyły karania za zmuszanie kobiety do poddania się zabiegowi przerwania ciąży (kara więzienia do lat pięciu), za dokonanie zabiegu przerwania ciąży za zgodą kobiety ciężarnej, lecz wbrew przepisom art. 1 (kara więzienia do lat trzech), za udzielanie pomocy kobiecie ciężarnej w dokonaniu zabiegu przerwania ciąży wbrew przepisom art. 1 (kara więzienia do lat trzech). W kodeksie karnym z 1969 r. (dalej: k.k.) zastąpiły je dwa artykuły zaostrzające kary za zmuszanie do aborcji: art. 153 k.k. i art. 154 k.k. Zgodnie z unormowaniem zawartym w art. 153 k.k. doprowadzenie do przerwania ciąży wbrew woli kobiety zagrożone zostało karą od sześciu miesięcy do ośmiu lat pozbawienia wolności. Wedle zaś art. 154 k.k. dokonanie aborcji za zgodą kobiety ciężarnej lub udzielenie kobiecie ciężarnej pomocy w tym procederze, wbrew przepisom ustawy, skutkowało karą pozbawienia wolności do lat trzech, zatem w tym przypadku wymiar kary nie uległ zmianie. Wobec powyższego wprowadzenie w życie kodeksu karnego z 1969 r. o tyle zmieniło standard ochrony prawnokarnej, że dokonanie aborcji bez zgody kobiety było zagrożone wyższą karą.

4.5. Poselski projekt ustawy o prawnej ochronie dziecka poczętego (1989 r.) – IX kadencja Sejmu PRL (projekt podnoszący standard ochrony życia ludzkiego w fazie prenatalnej, tzw. *pro-life*)

W czasie IX kadencji Sejmu PRL, 28 lutego 1989 r., złożono poselski projekt⁴² ustawy o prawnej ochronie dziecka poczętego⁴³ – pierwszy, jaki proponował delegalizację aborcji. Zgodnie z art. 7 projektu ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach

39 § 1 ust. 3 rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 11 maja 1956 r. w sprawie przerywania ciąży (Dz. U. Nr 13, poz. 68); § 1 ust. 2 rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 19 grudnia 1959 r. w sprawie przerywania ciąży (Dz. U. z 1960 r. Nr 2, poz. 15 z późn. zm.).

40 P. Matej, *Prawnokarna regulacja przerywania ciąży w Polsce*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2001, t. 4, nr 5, s. 38.

41 Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz. U. Nr 13, poz. 95).

42 Został on wniesiony przez 74 posłów.

43 Archiwum własne.

dopuszczalności przerywania ciąży miała utracić moc wiążącą, gdyż – jak wskazano w uzasadnieniu – proponowane unormowania wykluczały możliwość jej dalszego obowiązywania. Powołano się na Deklarację Praw Dziecka z 20 listopada 1959 r. jako dokument postulujący ochronę dziecka poczętego. Postem upoważnionym do reprezentowania projektodawców został Marian Szatybełko (Polski Związek Katolicko-Społeczny).

Proponowana ustawa miała na celu zobowiązanie państwa do szczególnej opieki nad dzieckiem poczętym i jego matką. Pierwsze dwa artykuły projektu dotyczyły szerokiej ochrony kobiet w ciąży, a kolejne wprowadzały zmiany w kodeksie cywilnym z 1964 r. (dalej: k.c.), kodeksie rodzinnym i opiekuńczym z 1964 r. (dalej: k.r.o.) oraz kodeksie karnym z 1969 r. Postulowane przepisy miały zabezpieczać życie ludzkie od samego początku oraz gwarantować zmianę statusu dziecka poczętego również na płaszczyźnie prawa prywatnego.

Szczególnie istotny wśród proponowanych zmian był art. 8 k.c., który miał otrzymać brzmienie: „Każdy człowiek od chwili poczęcia ma zdolność prawną”. W uzasadnieniu projektu wskazano, że zmiana ta ma zmierzać do całkowitego upodmiotowienia dziecka poczętego; podkreślono, iż osoba ludzka powstaje jako istota żywa w chwili poczęcia, a nie dopiero w chwili urodzenia. Jak podniesiono, zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego w każdym wypadku wskazującym na potrzebę ochrony interesu dziecka poczętego należy przyznać mu podmiotowość prawną. Podkreślono również, że ówczesnemu systemowi prawnemu odpowiada rzymska zasada *nasciturus pro iam nato habetur quotiens de commodis eius agitur* (dziecko poczęte traktuje się jak już narodzone, ilekroć chodzi o jego korzyść). Dalej wskazano, że orzecznictwo sądowe jest zgodne co do tego, że dziecku przysługuje prawo do odszkodowania za szkody, jakich doznało w okresie przed narodzinami. Zaproponowano zatem dodanie do kodeksu cywilnego art. 446¹ o następującej treści: „Z chwilą przyjścia na świat dziecko może żądać odszkodowania za szkody doznane w okresie przed urodzeniem”⁴⁴. Jako konsekwencję wprowadzenia wskazanej wyżej treści art. 8 k.c. uznano proponowaną zmianę w art. 92 k.r.o., który miał otrzymać brzmienie: „Dziecko pozostaje pod władzą rodzicielską od chwili poczęcia aż do pełnoletności”. Ponadto do art. 96 k.r.o. miał zostać dodany § 2 o treści: „O życie i zdrowie dziecka rodzice obowiązani są troszczyć się od chwili jego poczęcia, niezależnie od tego, czy przysługuje im władza rodzicielska”.

44 Zmianę o zbliżonej treści wprowadzono ustawą z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży.

W uzasadnieniu projektu podkreślono również potrzebę zmian w kodeksie karnym, wskazując, że bez względu na etap rozwoju życie ludzkie jest najwyższym dobrem i nosicielem ludzkiej godności. W związku z tym przewidziano dodanie do kodeksu karnego art. 149a, który w § 1 miał wprowadzić karę pozbawienia wolności do lat pięciu za spowodowanie śmierci dziecka poczętego, oraz dodanie art. 156a, zgodnie z którym karze ograniczenia wolności do lat dwóch podlega ten, kto powoduje uszkodzenie ciała dziecka poczętego lub rozstrój zdrowia zagrażający jego życiu. Zaznaczono, że nie wprowadza się żadnych okresów rozwoju dziecka jako podstaw różnicowania karalności, gdyż „prawo karne karze atak na poczęte dziecko, a nie chroni ciążę przed jej sztucznym zakończeniem”. W art. 149a zaproponowano dodanie § 2, który wprowadzać miał karalność stosowania przemocy, groźby bezprawnej i podstępu wobec matki w celu dokonania przestępstwa w postaci spowodowania śmierci dziecka poczętego. Czyn ten zagrożony był sankcją karną w postaci pozbawienia wolności do lat pięciu.

Proponowane zmiany kodeksu karnego wprowadzały karalność wszelkich zamachów na życie lub zdrowie dziecka poczętego bez względu na to, kto jest sprawcą, co oznaczało objęcie odpowiedzialnością karną w postaci pozbawienia wolności do lat trzech również kobiety będącej matką dziecka (149a § 1 k.k.). W art. 149a § 3 k.k. przewidziano możliwość odstąpienia przez sąd od wymierzenia kary w szczególnie uzasadnionych przypadkach. Propozycja zmian w kodeksie karnym wywołała sprzeciw środowisk laicko-liberalnych, głęboko niechętnych wobec tego rodzaju zmian⁴⁵. Wobec powyższych zmian wprowadzających ochronę dziecka poczętego zakładano uchylenie przepisów art. 153 k.k. (dotyczącego przerwania ciąży bez zgody kobiety) i art. 154 k.k. (odnoszącego się do udzielenia pomocy przy przerwaniu ciąży lub dokonania tego za zgodą kobiety, ale wbrew przepisom ustawy), jako że ich dyspozycja została już zawarta w nowych, proponowanych przepisach karnych. Trwająca dyskusja doprowadziła w 1990 r. do wydania przez Ministra Zdrowia zarządzenia obligującego kobiety chcące dokonać aborcji w szpitalu publicznym ze względu na trudne warunki życiowe do przedstawienia zaświadczenia od dwóch ginekologów, lekarza internisty, a także psychologa (zob. podrozdział 5.1.). Rozporządzenie zawierało też zapis, że lekarz może uchylić się od wydania oświadczenia o dopuszczalności aborcji lub jej wykonania, o ile jej niewykonanie nie zagraża bezpośrednio życiu kobiety (zob. § 14)⁴⁶.

Do uchwalenia projektowanej ustawy jednak nie doszło.

45 J. Kolarzowski, *Polski spór o aborcję. Część 1: Pierwszy okres kontrowersji i nowa faza sporów 1989–1990*, http://otokoclub.pl/temat_300,polski-spor-o-aborcje-czesc-1-pierwszy-okres-kontrowersji-i-nowa-faza-sporow-1989-1990,2.html, dostęp: 13 kwietnia 2016 r.

46 Zob. też T. Ślipko, M. Starowieyski, A. Muszala, *Aborcja – spojrzenie filozoficzne, teologiczne, historyczne i prawne*, Kraków 2010, s. 11–17.

5. Trzecia Rzeczpospolita: okres obejmujący lata 1990–1997

Znaczące zmiany w dostępie do zabiegów przerywania ciąży nastąpiły już po ogłoszeniu upadku komunizmu wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży⁴⁷, co miało miejsce w okresie urzędowania premier Hanny Suchockiej. W niniejszej części opracowania omówiona zostanie droga, jaka prowadziła do uchwalenia tej ustawy.

5.1. Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 kwietnia 1990 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych, jakie powinni posiadać lekarze dokonujący zabiegu przerywania ciąży, oraz trybu wydawania orzeczeń lekarskich o dopuszczalności dokonania takiego zabiegu

Wejście w życie rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 kwietnia 1990 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych, jakie powinni posiadać lekarze dokonujący zabiegu przerywania ciąży, oraz trybu wydawania orzeczeń lekarskich o dopuszczalności dokonania takiego zabiegu⁴⁸ spowodowało, jak już zaznaczono powyżej, wprowadzenie bardziej rygorystycznych zasad dotyczących możliwości przerywania ciąży ze względu na trudne warunki życiowe niż te, które obowiązywały od końca lat pięćdziesiątych. Zgodnie z § 4 tego rozporządzenia obowiązkiem lekarza stało się między innymi poinformowanie kobiety „o szkodliwościach zdrowotnych zabiegu przerywania ciąży, zwłaszcza pierwszej, i możliwych powikłaniach po zabiegu”, wnikliwe rozważenie i omówienie motywów, które zdaniem kobiety skłaniają ją do przerywania ciąży, oraz podjęcie próby odwiedzenia kobiety od tego zamiaru. Jeżeli po rozmowie z lekarzem kobieta podtrzymywała swój zamiar, a przedstawione przez nią okoliczności przemawiały „za wydaniem orzeczenia o dopuszczalności przerywania ciąży”, lekarz zobowiązany był zasięgnąć opinii drugiego lekarza, aby wykluczyć przeciwwskazania lekarskie do dokonania zabiegu przerywania ciąży, oraz „zwrócić się do kobiety o przedłożenie zaświadczenia o przeprowadzonej rozmowie z psychologiem na temat zamiaru, okoliczności i motywów przerywania ciąży ze względu na trudne warunki życiowe”⁴⁹.

47 Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78).

48 Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 kwietnia 1990 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych, jakie powinni posiadać lekarze dokonujący zabiegu przerywania ciąży, oraz trybu wydawania orzeczeń lekarskich o dopuszczalności dokonania takiego zabiegu (Dz. U. Nr 29, poz. 178).

49 § 4 rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 kwietnia 1990 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych, jakie powinni posiadać lekarze dokonujący zabiegu przerywania ciąży, oraz trybu wydawania orzeczeń lekarskich o dopuszczalności dokonania takiego zabiegu (Dz. U. Nr 29, poz. 178); akapit zaczerpnięty z: P. Zamelski, dz. cyt., s. 97.

5.2. Kodeks etyki lekarskiej z dnia 14 grudnia 1991 r.

14 grudnia 1991 r. II Nadzwyczajny Krajowy Zjazd Lekarzy uchwalił Kodeks etyki lekarskiej⁵⁰, którego art. 38 w zdaniu drugim stanowił: „Stwierdzenie istnienia zaburzeń rozwojowych lub choroby dziedzicznej płodu nie uprawnia do przerwania ciąży”, zaś art. 37 brzmiał: „Działania lekarskie, które niosą ze sobą ryzyko bądź wiążą się z ryzykiem utraty życia płodu są dopuszczalne tylko dla ratowania życia i zdrowia matki oraz w przypadkach gdy ciąża jest skutkiem przestępstwa”. Zatem Kodeks etyki lekarskiej zawierał zapis zabraniający przeprowadzania aborcji poza przypadkami, gdy ciąża zagraża życiu i zdrowiu kobiety lub jest wynikiem przestępstwa. Wobec powyższego Rzecznik Praw Obywatelskich (dalej: RPO) Ewa Łętowska zwróciła się 7 stycznia 1992 r. do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem o stwierdzenie, czy art. 37 Kodeksu etyki lekarskiej jest zgodny z art. 90 Konstytucji RP w związku z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 24 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży⁵¹. Trybunał Konstytucyjny w postanowieniu z dnia 7 października 1992 r.⁵² orzekł, że „przedmiotem oceny Trybunału Konstytucyjnego nie może być sama norma etyczna, a jedynie norma prawna, którą norma etyczna dookreśla”⁵³.

50 Uchwała Nadzwyczajnego II Krajowego Zjazdu Lekarzy z dnia 14 grudnia 1991 r. w sprawie Kodeksu Etyki Lekarskiej, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/akty-korporacyjne/kodeks-etyki-lekarskiej-286454095>, dostęp: 25 sierpnia 2022 r.

51 Treść wszystkich pytań zawartych we wniosku RPO: „1) czy art. 37 Kodeksu etyki lekarskiej jest zgodny z art. 90 Konstytucji RP w zw. z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 24 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży; 2) czy art. 76 Kodeksu etyki lekarskiej jest zgodny z art. 110 § 2 Kodeksu karnego wykonawczego; 3) czy art. 26 Kodeksu etyki lekarskiej jest zgodny z art. 14 ustawy z dnia 28 października 1950 r. o zawodzie lekarza; 4) czy art. 46 w zw. z art. 48 Kodeksu etyki lekarskiej jest zgodny z art. 23a Kodeksu karnego”, cyt. za: postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 1992 r., sygn. U 1/92.

52 Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 1992 r., sygn. U 1/92.

53 Treść uzasadnienia odnosząca się do art. 37 Kodeksu Etyki Lekarskiej: „Badając stosunek normy z art. 15 pkt 1, art. 41 i 42 ust. 1 ustawy o izbach lekarskich dookreślonej przez art. 37 Kodeksu etyki lekarskiej do normy wynikającej z art. 1 ust. 1 ustawy o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży Trybunał Konstytucyjny ustalił, co następuje: Zachowania, których obie normy dotyczą, polegać mogą na powstrzymaniu się przez lekarza od przeprowadzenia zabiegu przerywania ciąży albo na przeprowadzeniu takiego zabiegu. W tym drugim przypadku konieczne jest zbadanie wskazań do przeprowadzenia zabiegu.

Jeżeli lekarz odmówi przeprowadzenia zabiegu przerywania ciąży, to z wyjątkiem wypadku określonego w art. 12 ustawy o zawodzie lekarza, jego zachowanie nie może być uznane za bezprawne na gruncie przepisów ustawy o izbach lekarskich dookreślonych przez normy Kodeksu etyki lekarskiej. Zachowanie takie nie może być również uznane za bezprawne w świetle ustawy z 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży. Ustawa ta bowiem nie nakłada obowiązku dokonania zabiegu, a jedynie statuuje wyłączenie odpowiedzialności karnej za jego przeprowadzenie w warunkach określonych w ustawie. Lekarz może uchylić się od wydania orzeczenia o dopuszczalności przerywania ciąży oraz od wykonania samego zabiegu. To uprawnienie lekarza, wynikające z jego podstawowych wolności do działania zgodnie z własnym sumieniem, zostało potwierdzone wyrażnie w rozporządzeniu Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 kwietnia 1990 r. (§ 14). Zgodność z porządkiem konstytucyjnym wskazanej normy tego rozporządzenia ustalił Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu sygn. akt U. 8/90. Zatem należy wyciągnąć wniosek, że odnośnie zaniechania przeprowadzenia zabiegu przerywania ciąży nie zachodzi niespójność pomiędzy normami omawianych dwóch ustaw.

Ustawa o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży uznaje za dopuszczalne, a więc legalne, przerwanie ciąży przez lekarza, gdy za przerwaniem ciąży przemawiają: wskazania lekarskie lub trudne warunki życiowe kobiety ciężarnej oraz jeżeli zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża jest wynikiem przestępstwa. Zabieg jest legalny tylko pod warunkiem, że nie zachodzą przeciwwskazania lekarskie do jego przeprowadzenia. Art. 15 pkt 1 ustawy o izbach lekarskich dookreślony przez art. 37 Kodeksu etyki lekarskiej uznaje za dopuszczalne przerwanie ciąży tylko dla ratowania życia i zdrowia matki oraz w przypadkach, gdy ciąża jest skutkiem przestępstwa. Na podstawie tak dookreślonej normy przerwanie ciąży z powodu trudnych warunków życiowych kobiety ciężarnej traktowane jest jako bezprawne i obłożone sankcjami na podstawie art. 41 i 42 ust. 1 ustawy o izbach lekarskich. To samo zachowanie się lekarza (przerwanie ciąży z powodu trudnych warunków życiowych kobiety ciężarnej) jest jednocześnie wyrażnie uznane przez jedną ustawę za dopuszczalne, a więc zgodne z prawem, a przez drugą ustawę za bezprawne i zagrożone sankcjami prawnymi. Zachodzi więc sprzeczność pomiędzy dwiema ustawami, którą usunąć może jedynie ustawodawca”.

5.3. Projekty ustaw dotyczących przerywania ciąży (z wyjątkiem projektu *pro-life* z 1992 r.⁵⁴)

W okresie obejmującym lata 1990–1993 Sejm co roku rozpatrywał nowy projekt ustawy zawierającej regulacje dotyczące dopuszczalności aborcji⁵⁵.

5.3.1. Senacki projekt ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego (1990 r.) – druk sejmowy nr 533, X kadencja Sejmu PRL⁵⁶ (projekt podnoszący standard ochrony życia ludzkiego w fazie prenatalnej, tzw. *pro-life*)

W okresie X kadencji Sejmu PRL, 4 października 1990 r. złożono senacki projekt ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego⁵⁷ – kolejny po projekcie z 1989 r., którego celem było zdelegalizowanie przerywania ciąży. Upoważnionym do reprezentowania senatorów w pracach nad projektem był Walerian Piotrowski (Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe).

Projekt wprowadzał zasadę prawną bezwzględnej ochrony życia poczętego. Zdaniem wnoszących projekt istniało „wewnętrzne rozdarcie” pomiędzy przyznaniem dziecku poczętemu zdolności prawnej i ochrony przez prawo cywilne i orzecznictwo sądowe, oparte na rzymskiej zasadzie *nasciturus pro iam nato habetur quotiens de commodis eius agitur*, a treścią obowiązującej wówczas ustawy z 1956 r., i zgodnie z art. 7 projektu miała ona utracić moc wiążącą. Ponadto jako podstawę wprowadzanych przepisów chroniących życie od poczęcia wskazano Deklarację Praw Dziecka z 20 listopada 1959 r.

Zgodnie z preambułą projektu ustawy zabezpieczenie życia ludzkiego jako najwyższego dobra należy do obowiązków państwa, zaś ochrona macierzyństwa i dziecka – do obowiązków państwa i społeczeństwa. Projekt miał wprowadzić przepisy statuujące prawo do życia i jego ochronę od chwili poczęcia oraz aktywizację działań państwa w zakresie zapewnienia kobietom w ciąży opieki socjalnej, medycznej i prawnej przez organy administracji rządowej i samorządowej. Ponadto, podobnie jak poprzedni projekt, zakładał zmianę art. 8 k.c. oraz wprowadzenie art. 446¹ k.c. Artykuł 8 k.c. miał w § 2 otrzymać brzmienie: „Zdolność prawną ma również dziecko

54 Projekt *pro-life* z 1992 r., jako że rozpoczął drogę prowadzącą do przyjęcia tak zwanego projektu kompromisowego w formie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży z 1993 r., został opisany w podrozdziale 5.4.

55 Samych projektów powstawało bardzo wiele, jednak większość nie była rozpatrywana.

56 Był to tak zwany Sejm kontraktowy – Sejm PRL wybrany 4 i 18 czerwca 1989 r. w wyniku porozumień politycznych Okrągłego Stołu, rozwiązany wraz z Senatem z dniem 26 października 1991 r.

57 Archiwum własne. Zob. projekt ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego (druk nr 533; skierowany do prac w komisji 25 stycznia 1991 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/procx.nsf/opisy/553.htm>, dostęp: 25 sierpnia 2022 r.

poczęte, jednakże prawa i zobowiązania majątkowe uzyskuje ono pod warunkiem, że urodzi się żywe”⁵⁸, zaś art. 446¹ k.c.: „Z chwilą urodzenia dziecko może żądać naprawienia szkód doznanych w okresie przed urodzeniem”⁵⁹. Jak podkreślono w uzasadnieniu, zmiana art. 8 skutkująca przyznaniem dziecku poczętemu warunkowej zdolności prawnej była konieczna przy uznaniu prawa do życia i jego ochrony dla każdej istoty ludzkiej od poczęcia. W art. 5 projektu zaproponowano skreślenie art. 15 ust. 2 pkt 4 dopuszczającego dokonywanie zabiegów przerywania ciąży poza zakładem leczniczym.

Ponadto projekt ustawy przewidywał zmiany kodeksu karnego. Jak wskazano w uzasadnieniu, „ochrona prawna tak ważnego dobra człowieka, jakim jest życie, nie może być realizowana bez sankcji prawnej”. Projekt wprowadzał – podobnie jak poprzedni – karalność (w wymiarze pozbawienia wolności do lat dwóch) zamachów na życie lub zdrowie dziecka poczętego, jednak z wyłączeniem spod karalności matki dziecka. Uwzględniono szkodliwość procedury dla jej zdrowia fizycznego i psychicznego, społeczne uwarunkowania decyzji oraz szeroko występujący brak dostatecznej świadomości co do istoty zabiegu przerwania ciąży, uznawszy, że wskazane okoliczności stanowią racje do zwolnienia matki spod sankcji prawa karnego. Projekt dopuszczał aborcję w przypadku zagrożenia życia matki oraz w sytuacji, gdy ciąża była wynikiem przestępstwa. Ponadto zaproponowano dodanie art. 149b k.k., który miał wprowadzać karalność stosowania przemocy, groźby bezprawnej i podstępu wobec matki w celu dokonania przestępstwa w postaci spowodowania śmierci dziecka poczętego. Czyn ten był zagrożony sankcją karną w postaci pozbawienia wolności do lat pięciu.

Jak zaznaczono na końcu uzasadnienia, projekt nie podejmował problemu kolizji życia matki i życia dziecka – założono bowiem, że rozstrzygnięcie tego problemu nastąpić może w oparciu o inne instytucje części ogólnej kodeksu karnego (takie jak na przykład stan wyższej konieczności).

Proponowana ustawa nie została uchwalona, projekt trafił do Sejmu ponownie 25 stycznia 1991r. Prace jednak zostały zawieszone uchwałą Sejmu z dnia 17 maja 1991r.⁶⁰

58 Zmiana ta została wprowadzona później, ustawą z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży. Następnie ustawą z dnia 30 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 139, poz. 646) cofnięto go, abrogując dopisany § 2 w art. 8 k.c. Obecnie art. 8 § 1 k.c. ma brzmienie: „Każdy człowiek od chwili urodzenia ma zdolność prawną”.

59 Zmianę tę wprowadzono ustawą z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży.

60 Zob. uchwała Sejmu RP z dnia 17 maja 1991 r. (M. P. z 1991 r. Nr 18, poz. 120).

5.3.2. Poselski projekt ustawy o prawie do rodzicielstwa, ochronie poczętego życia ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (1991 r.) – druk sejmowy nr 798, X kadencja Sejmu PRL (projekt obniżający standard ochrony życia ludzkiego w fazie prenatalnej, tzw. *pro-choice*)

Kolejny projekt ustawy regulującej dopuszczalność aborcji został wniesiony podczas X kadencji Sejmu PRL; do prac w komisji skierowano go 5 kwietnia 1991 r. Był to poselski projekt⁶¹ ustawy o prawie do rodzicielstwa, ochronie poczętego życia ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży⁶². Upoważnioną do reprezentowania posłów w pracach nad projektem była Anna Kwietniewska (Sojusz Lewicy Demokratycznej).

W uzasadnieniu projektu podniesiono, że jest on zgodny z tendencjami światowymi, przywołując między innymi Rezolucję Rady Europy z 1990 r., w której stwierdzono, iż należy zagwarantować kobietom prawo do przerywania ciąży⁶³. Zwrócono uwagę również na to, że badania opinii publicznej w Polsce wskazywały, iż „rosnąca większość tej opinii opowiada się przeciw powrotowi do stanu prawnego sprzed 1956 r.”, czyli sprzed wejścia w życie ustawy zezwalającej na dokonywanie aborcji. Zgodnie z uzasadnieniem projektu wprowadzał on nadrzędną zasadę ochrony życia poczętego, gwarancji jego poszanowania i ochrony (art. 2) w granicach wyznaczonych przez zasady racjonalnego prawodawstwa przy jednoczesnym traktowaniu możliwości decydowania o przerwaniu ciąży jako wyjątku realizowanego w granicach prawodawstwa oraz praw osób już urodzonych, w szczególności kobiet (art. 3).

W rozdziale I projektowanej ustawy, w art. 1 pojawiła się gwarancja prawa do świadomego i odpowiedzialnego decydowania o posiadaniu dzieci oraz o odstępach czasu między ich narodzinami, a także prawa do dostępu do informacji, edukacji i poradnictwa umożliwiających korzystanie z wymienionego prawa do decydowania. Edukacja miała objąć przekazywanie wiedzy o wartości rodziny, zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, życiu seksualnym oraz metodach i środkach regulacji poczęć (art. 6). W uzasadnieniu projektu wskazano, że z powodu braku gwarancji dostępu do wskazanych środków i metod „aborcja stała się w Polsce jednym z głównych środków regulacji dzietności”. W związku z tym w art. 8 podkreślono, że przerywanie ciąży nie uznaje się za metodę planowania rodziny i dopuszcza wyłącznie na warunkach i w zakresie przewidzianym w ustawie. Art. 11 gwarantować miał bezpłatną opiekę lekarską kobiecie

61 Złożony przez 90 posłów.

62 Projekt ustawy o prawie do rodzicielstwa, ochronie poczętego życia ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (druk nr 798; do prac w komisji skierowany 5 kwietnia 1991 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/procx.nsf/0/607784F33BE70F0BC-12574640020C957?OpenDocument>, dostęp: 23 grudnia 2022 r.

63 W uzasadnieniu omawianego projektu omyłkowo wskazano na Rezolucję Rady Europy z 1990 r. zamiast na Rezolucję Parlamentu Europejskiego z 1990 r.

ciężarnej oraz „poczętemu dziecku, które jest samoistnym podmiotem opieki lekarskiej”. Było to związane z możliwością dobrowolnego korzystania z opieki perinatalnej (art. 12).

Zdaniem twórców projektu ustawa z 1956 r. zawierała dwie zasadnicze wady: nie regulowała dostatecznie precyzyjnie trybu wydawania orzeczeń lekarskich o dopuszczalności zabiegu przerywania ciąży, przez co dawała możliwość bardzo odmiennych interpretacji tej procedury, oraz nie formułowała żadnych szerszych celów w sferze ochrony prokreacyjnych funkcji rodziny, a także nie zobowiązywała państwa do stworzenia warunków sprzyjających realizacji tych funkcji, „poprzestając na otworzeniu prawa do legalnej aborcji”.

W projekcie szczegółowo uregulowano warunki dopuszczalności przerywania ciąży, enumeratywnie wymieniając pięć okoliczności, w których miało to być możliwe. Jak podkreślono w uzasadnieniu projektu, warunki te wynikały z ochrony życia i zdrowia kobiety, zdrowia poczętego dziecka, które – w razie zagrożenia ciężkim upośledzeniem – miało mieć „prawo do nieurodzenia się”, z prawa kobiety do nieinstrumentalnego traktowania (gdy ciąża była skutkiem gwałtu) oraz z prawa człowieka do samodzielnego podejmowania decyzji moralnych, zgodnych z jego przekonaniami. Według art. 18 projektu przerywanie ciąży miało być dopuszczalne: „1) jeśli komisja lekarska orzeknie, że kontynuacja ciąży lub poród poważnie zagraża życiu lub zdrowiu kobiety; 2) gdy lekarz na podstawie badania prenatalnego lub innych przesłanek stwierdzi, że istnieje duże niebezpieczeństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu; 3) gdy zostało uprawdopodobnione, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego; 4) w wypadku udokumentowanych i szczególnie trudnych warunków materialno-bytowych kobiety ciężarnej lub jej rodziny; 5) z wyjątkowo ważnych powodów osobistych podanych w pisemnym oświadczeniu kobiety”.

Warunki te stanowiły rozbudowanie przesłanek z ustawy z 1956 r.⁶⁴, z tym że ograniczono dostęp do aborcji ze względu na stopień zaawansowania ciąży. Jak podkreślono w uzasadnieniu projektu, wskazana w nim procedura zmierzać ma do „dokonywania interwencji przerywania ciąży – jeśli okażą się konieczne – w możliwie najwcześniejszej fazie rozwoju płodu”. Wedle projektowanego art. 18 ust. 2: „przerwanie ciąży powinno być przeprowadzone w możliwie wczesnej fazie ciąży” – w przypadku przesłanki drugiej i trzeciej nie później niż do końca 17. tygodnia ciąży, zaś w przypadkach czwartym i piątym nie później niż do końca 10. tygodnia ciąży. Określono

64 Zgodnie z art. 1. ustawy z 1956 r. zabiegu przerywania ciąży może dokonać tylko lekarz, jeżeli:

1. za przerwaniem ciąży przemawiają:

a. wskazania lekarskie lub

b. trudne warunki życiowe kobiety ciężarnej,

2. zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku przestępstwa.

również w sposób bardziej szczegółowy niż w ustawie z 1956 r.⁶⁵ dodatkowe warunki przerwania ciąży, jakimi miały być: „1) zaświadczenie o odbytej konsultacji w poradni prenatalnej; 2) pisemna prośba kobiety ciężarnej, spełniająca wymogi swobodnej i przemyślanej zgody, opartej na pełnej informacji o wskazaniach i przeciwwskazaniach do przerwania ciąży; 3) zachowanie odstępu trzech dni pomiędzy konsultacją a wykonaniem przerwania ciąży; 4) wykonanie interwencji przez lekarza ginekologa-położnika, innego niż udzielający konsultacji, w odpowiednich warunkach sanitarno-medycznych” (art. 19). Jak zaznaczono w uzasadnieniu, procedura ta miała zmierzać do obiektywizacji i racjonalizacji decyzji kobiety dzięki obowiązkowej konsultacji i obowiązkowemu czasowi namysłu.

Projektowana ustawa obejmowała także zmiany w kodeksie cywilnym, kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w kodeksie karnym. W kodeksie cywilnym zaproponowano tę samą zmianę, co w projektach mających na celu poprawę standardu ochrony życia *nasciturusa*, to jest wprowadzenie do art. 8 k.c. paragrafu 2 w następującym brzmieniu: „Zdolność prawną ma również dziecko poczęte, jednakże prawa i zobowiązania majątkowe uzyskuje ono pod warunkiem, że urodzi się żywe”. W kodeksie karnym zaproponowano zmiany w art. 153, 154 i 157 polegające na wprowadzeniu sankcji za przerwanie ciąży w warunkach innych niż dopuszczane przez proponowaną ustawę. Zgodnie z art. 153 k.k. przerwanie ciąży bez zgody kobiety albo doprowadzenie jej do wyrażenia takiej zgody przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem miało podlegać karze pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do ośmiu lat. Tą samą karą zagrożony miał być czyn polegający na przerywaniu ciąży za zgodą kobiety, nakłanianiu jej do tego lub udzielaniu w tym pomocy. Gdyby któreś z powyższych przestępstw doprowadziło do śmierci płodu zdolnego do samodzielnego życia, sprawca również miał podlegać karze pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do ośmiu lat (art. 157 § 3 k.k.).

Projekt ponadto zakładał wprowadzenie możliwości ukarania sankcją w postaci ograniczenia wolności do roku kobiety ciężarnej, która spowodowałaby śmierć lub uszkodzenie płodu zdolnego do samodzielnego życia, rozwijającego się w jej organizmie (art. 156a § 2 k.k.). Projektowana ustawa obejmowała swym zakresem również regulacje odnoszące się do leczenia bezpłodności. Zgodnie z art. 27 ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży miała utracić moc obowiązującą.

Powyższe propozycje przepisów miały, zdaniem wnoszących projekt, stworzyć warunki dla odpowiedzialnego rodzicielstwa.

65 Zgodnie z art. 2 ustawy z 1956 r. wystąpienie okoliczności umożliwiających dokonanie aborcji stwierdzało orzeczenie lekarskie lub zaświadczenie prokuratora.

Prace nad poselskim projektem ustawy o prawie do rodzicielstwa, ochronie poczętego życia ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, złożonym w dniu 5 kwietnia 1991 r., oraz nad – opisanym powyżej – senackim projektem ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego, złożonym 4 października 1990 r., zostały zawieszone na mocy tej samej decyzji, to jest uchwały Sejmu z dnia 17 maja 1991 r.⁶⁶ W uchwale wskazano, że Sejm postanawia nie rozpatrywać obu projektów ustaw. Posłowie zgodzili się zarazem z kierunkiem zmian w prawie zmierzających do poprawy standardu ochrony życia ludzkiego w fazie prenatalnej, wskazując, że „do klęsk społecznych dzisiejszej doby należy zjawisko przerywania ciąży, które ma w Polsce zasięg masowy”. Zadeklarowali także potrzebę uchylenia ustawy z 1956 r. w możliwie szybkim terminie. Podkreślili jednak, że „projekty ustaw »o ochronie prawnej dziecka poczętego« i »o prawie do rodzicielstwa, ochronie poczętego życia ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży« zostały opracowane w atmosferze wielkich napięć i sporów światopoglądowych, bez dostatecznej troski o następstwa prawne”, przez co „liczne wzajemnie sprzeczne wnioski mniejszości stwarzają ryzyko uchwalenia ustawy wewnętrznie sprzecznej. W tej sytuacji końcowy wynik głosowań może zaowocować ustawą, która nie zadowoli nikogo i której skutki nie są możliwe do przewidzenia”.

W uchwale uznano za konieczne podjęcie wielokierunkowych działań w zakresie skutecznej polityki społecznej poprzez:

- 1) wzmocnienie aktywności władzy wykonawczej w celu ustalenia planu działań, które zwiększą stopień skutecznej opieki nad matką, dzieckiem i rodziną;
- 2) opracowanie programu oświaty seksualnej oraz przygotowania do życia w rodzinie;
- 3) rozpatrzenie przez Komisję Konstytucyjną projektu nowego przepisu, który miał obejmować ochronę prawną poczętego życia ludzkiego;
- 4) zmianę ustawy o zawodzie lekarza z 1950 r.⁶⁷, która w art. 15 ust. 2 pkt 4 dopuszczała dokonywanie przerywania ciąży w gabinetach prywatnych.

Niespełna dwa miesiące po wydaniu uchwały sejmowej, 10 lipca 1991 r., posłowie Unii Demokratycznej wnieśli projekt ustawy o uchyleniu ustawy o warunkach

66 Uchwała Sejmu RP z dnia 17 maja 1991 r., dz. cyt.

67 Ustawa z dnia 28 października 1950 r. o zawodzie lekarza (Dz. U. Nr 50, poz. 458).

dopuszczalności przerywania ciąży i związanej z tym zmianie kodeksu karnego oraz ustawy o zawodzie lekarza. Projekt ten został jednak przez nich wycofany⁶⁸.

5.3.3. Poselski projekt ustawy o prawie do rodzicielstwa, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (1992 r.) – druk sejmowy nr 195, I kadencja Sejmu RP (projekt obniżający standard ochrony życia ludzkiego w fazie prenatalnej, tzw. *pro-choice*)

30 marca 1992 r., w czasie I kadencji Sejmu RP, podjęto kolejną próbę zmiany przepisów dotyczących dopuszczalności aborcji. Wniesiono wtedy poselski projekt ustawy o prawie do rodzicielstwa, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży⁶⁹. Upoważnionym do reprezentowania posłów w pracach nad projektem był Marek Balicki (Unia Demokratyczna).

Projekt ten w znacznej mierze powielał przepisy postulowane przez Sojusz Lewicy Demokratycznej w 1991 r. W uzasadnieniu projektu wskazano na trzy (a nie dwie, w odróżnieniu od wcześniejszego projektu ustawy) zasadnicze wady ustawy z 1956 r. Oprócz podkreślenia w niej braku precyzyjnej regulacji trybu wydawania orzeczeń lekarskich o dopuszczalności zabiegu przerywania ciąży (co dawało możliwość bardzo odmiennych interpretacji tej procedury) oraz zarzutu dotyczącego nieformułowania żadnych szerszych celów w sferze ochrony prokreacyjnych funkcji rodziny i niezobowiązania państwa do stworzenia warunków sprzyjających realizacji tych funkcji („poprzestając na otwarciu możliwości legalnego przeprowadzania zabiegów przerywania ciąży”), zwrócono uwagę na to, że ustawa ta nie formułowała „zobowiązań państwa na rzecz przeciwdziałania przyczynom niepożądanych ciąży i aborcji oraz działań sprzyjających świadomemu rodzicielstwu i planowaniu rodziny”.

Według autorów projekt miał stanowić propozycję dążącą do wykluczenia społecznie niebezpiecznych zjawisk, takich jak: nielegalne aborcje, dzieciobójstwo, porzucanie niemowląt oraz turystyka aborcyjna. Podkreślono, że proponowane w ustawie regulacje mają na celu głównie usuwanie przyczyn zjawiska przerywania ciąży.

W projekcie z 1992 r. nie znalazły się już zapisy dotyczące gwarancji poszanowania i ochrony życia poczętego w granicach wyznaczonych przez zasady racjonalnego prawodawstwa i prawa osób już urodzonych. Ponadto w przepisie dotyczącym bezpłatnej

68 Zob. projekt ustawy o uchyleniu ustawy o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, o związanej z tym zmianie Kodeksu karnego oraz ustawy o zawodzie lekarza (druk nr 977; data wpływu projektu: 10 lipca 1991 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/procx.nsf/0/7E99A9A46CF090F5C12574640020CACB?OpenDocument>, dostęp: 25 sierpnia 2022 r.

69 Został on złożony przez 91 posłów.

opieki lekarskiej mówi się o świadczeniu jej kobiecie ciężarnej oraz „płodowi” (art. 8), a nie, jak w poprzednim projekcie, „poczętemu dziecku, które jest samoistnym podmiotem opieki lekarskiej”. W konsekwencji brak też regulacji odnoszących się do możliwości dobrowolnego korzystania z opieki perinatalnej. Najistotniejsza z różnic to rezygnacja w projekcie z zapisu dotyczącego możliwości przerwania ciąży z wyjątkowo ważnych powodów osobistych podanych w pisemnym oświadczeniu kobiety – w uzasadnieniu podkreślono, że warunki dopuszczalności przerywania ciąży wynikają z ochrony życia i zdrowia kobiety oraz „przyszłego” dziecka. Istotną zmianą było również wprowadzenie innych niż poprzednio zakresów czasowych dokonania legalnej aborcji. Wedle projektowanego art. 18 ust. 2 przerwanie ciąży „powinno być przeprowadzone w możliwie wczesnej fazie ciąży”, jednak zakres czasowy, w którym dopuszczano aborcję, został znacznie rozszerzony w stosunku do wcześniejszego projektu: w przypadku przesłanki zawartej w art. 15 ust. 1 lit. a i c (jeżeli komisja lekarska orzeknie, że kontynuacja ciąży lub poród poważnie zagraża życiu lub zdrowiu kobiety oraz gdy komisja lekarska orzeknie, że zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego) miał obejmować okres do końca 20. tygodnia ciąży; w przypadku przesłanki zawartej w art. 15 ust. 1 lit. b (jeżeli komisja lekarska orzeknie, że badania prenatalne lub inne przesłanki wskazują, że istnieje duże niebezpieczeństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu) – do końca 24. tygodnia ciąży, w przypadku przesłanki zawartej w art. 15 ust. 1 lit. d (jeżeli komisja lekarska orzeknie, że występują udokumentowane i szczególnie trudne warunki materialno-bytowe kobiety ciężarnej) – do końca 12. tygodnia ciąży.

Wskazując na kolejne różnice między projektem z 1991 r. a projektem z 1992 r., należy zauważyć, że ten ostatni nie przewidywał zmian w art. 8 kodeksu cywilnego w postaci nadania dziecku poczętemu warunkowej zdolności prawnej. Postulowane w obu projektach zmiany w kodeksie karnym dotyczące regulacji odnoszących się do czynu zabronionego, jakim jest przerwanie ciąży poza okolicznościami dozwolonymi przez proponowaną ustawę, były zbliżone. Różnica istniała jedynie w zakresie sankcji karnych, które w projekcie z 1992 r. były niższe. Zgodnie z proponowanym art. 153 k.k. przerwanie ciąży bez zgody kobiety albo doprowadzenie jej do wyrażenia takiej zgody przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem miało podlegać karze pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do pięciu lat (we wcześniejszym projekcie: od sześciu miesięcy do ośmiu lat). Wedle treści proponowanego art. 154 k.k. karą pozbawienia wolności do lat trzech (we wcześniejszym projekcie: od sześciu miesięcy do ośmiu lat) zagrożony miał być czyn polegający na przerwaniu ciąży za zgodą kobiety, nakłanianiu jej do tego lub udzielaniu w tym pomocy. Gdyby któreś z powyższych przestępstw doprowadziło do śmierci płodu zdolnego do samodzielnego życia, sprawca

miał również podlegać karze pozbawienia wolności do lat ośmiu (we wcześniejszym projekcie: od sześciu miesięcy do ośmiu lat – art. 157 § 3 k.k.).

Projekt ustawy został odrzucony przez Sejm w dniu 24 lipca 1992 r.⁷⁰

5.4. Próby przeprowadzenia referendum w sprawie dopuszczalności aborcji

W 1992 r. nastąpiły również próby przeprowadzenia referendum ogólnokrajowego dotyczącego dopuszczalności przerywania ciąży. Podpisy pod wnioskiem o jego zorganizowanie były zbierane przez komitety społeczne (tak zwane komitety Buja-ka). Ich rzecznikami byli między innymi Barbara Labuda (Unia Demokratyczna) oraz Zbigniew Bujak (Ruch Demokratyczno-Społeczny). W dniu 30 marca 1992 r. wniesiono do Sejmu poselski projekt uchwały w sprawie przeprowadzenia referendum ogólnokrajowego dotyczącego dopuszczalności przerywania ciąży. Został on odrzucony 24 lipca 1992 r.⁷¹ Kolejna próba nastąpiła 10 grudnia 1992 r.: posłowie Unii Demokratycznej złożyli projekt uchwały w sprawie przeprowadzenia referendum ogólnokrajowego dotyczącego dopuszczalności przerywania ciąży. Odrzucono go 7 stycznia 1993 r.⁷² Należy w tym miejscu zauważyć, że obecnie zarówno posłowie prawicy, jak i lewicy stoją na stanowisku, że prawa człowieka nie podlegają ocenom w referendach. Przeprowadzanie referendum w tej materii jest niedopuszczalne.

5.5. I kadencja Sejmu RP. Poselski projekt ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego (1992 r.) – druk sejmowy nr 190; ustawa o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (1993 r.)

Kolejny projekt ustawy regulującej dopuszczalność aborcji został wniesiony podczas I kadencji Sejmu RP, w dniu 25 marca 1992 r. Był to poselski projekt⁷³ ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego⁷⁴. Upoważnioną do reprezentowania posłów w pracach nad projektem była Halina Nowina-Konopka (Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe).

70 Zob. poselski projekt ustawy o prawie do rodzicielstwa, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (druk nr 195 z dnia 30 marca 1992 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/proc1.nsf/0/99DCF23651B388B5C125745F003141D9?OpenDocument>, dostęp: 23 grudnia 2022 r.

71 Zob. poselski projekt uchwały w sprawie przeprowadzenia referendum ogólnokrajowego dotyczącego dopuszczalności przerywania ciąży (druk nr 194 z dnia 30 marca 1992 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/proc1.nsf/0/281C3B2C3F13706AC125745F003141D4?OpenDocument>, dostęp: 25 sierpnia 2022 r.

72 Zob. poselski projekt uchwały w sprawie przeprowadzenia referendum ogólnokrajowego dot. dopuszczalności przerywania ciąży (druk nr 578 z dnia 6 listopada 1992 r.; druk nr 578-A z dnia 25 listopada 1992 r.; druk nr 578-B z dnia 10 grudnia 1992 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/proc1.nsf/0/727CD71EBBF8827C125745F0031471F?OpenDocument>, dostęp: 25 sierpnia 2022 r.

73 Złożony przez 171 posłów.

74 Poselski projekt ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego (druk nr 190 z dnia 25 marca 1992 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/proc1.nsf/opisy/190.htm>, dostęp: 25 sierpnia 2022 r.

Projekt ten przewidywał przyznanie każdej istocie ludzkiej od momentu poczęcia przyrodzonego prawa do życia (art. 1). Nakładał na organy administracji publicznej obowiązek zapewnienia kobietom w ciąży opieki socjalnej, medycznej i prawnej oraz współdziałania i udzielania pomocy instytucjom, które działają w tym zakresie (art. 2 i 3). W art. 4 zakładał włączenie do szkolnego programu nauczania tematyki związanej z „szacunkiem do życia ludzkiego od chwili poczęcia” oraz „wychowania do życia w rodzinie i odpowiedzialnego rodzicielstwa”.

Projekt wprowadzał również zmiany w obowiązujących ustawach. Zakładał uchylenie art. 15 ust. 2 pkt 4 ustawy o zawodzie lekarza z 1950 r., który dopuszczał dokonywanie przerywania ciąży w gabinetach prywatnych. Ponadto przewidywał zmiany w kodeksie cywilnym i kodeksie karnym. Proponował taką samą zmianę art. 8 k.c. jak projekty z 1990 r. i 1991 r. – polegała ona na dodaniu do art. 8 k.c. paragrafu 2 w następującym brzmieniu: „Zdolność prawną ma również dziecko poczęte; jednakże prawa i zobowiązania majątkowe uzyskuje ono pod warunkiem, że urodzi się żywe”⁷⁵. Omawiany projekt zakładał również – podobnie jak projekty z 1990 r. i 1991 r. – wprowadzenie art. 446¹ k.c., z tym że w formie bardziej rozbudowanej, obejmującej dwa paragrafy: „§ 1. Z chwilą urodzenia dziecko może żądać naprawienia szkód doznanых w okresie przed urodzeniem”⁷⁶ oraz „§ 2. Dziecko może żądać naprawienia szkód, związanych z utratą zdrowia, powstałych również w okresie prekonceptyjnym”.

W kodeksie karnym przewidziano dodanie art. 149a oraz 149b – zmiany zbliżone były do tych proponowanych w projekcie z 1990 r., jednak obejmowały kilka znaczących różnic. Należała do nich surowsza sankcja za stosowanie przemocy, groźby bezprawnej i podstępów wobec matki w celu dokonania przestępstwa w postaci spowodowania śmierci dziecka poczętego. Czyn ten zagrożony miał zostać karą w postaci pozbawienia wolności w wymiarze od sześciu miesięcy do ośmiu lat. Ponadto sankcja ta grozić miała również za stosowanie wobec kobiety ciężarnej przemocy, której skutkiem jest śmierć dziecka poczętego, oraz za spowodowanie śmierci dziecka poczętego „w inny sposób bez zgody kobiety ciężarnej” (art. 149b k.k.).

Zaproponowano również dodanie art. 156a k.k. wyłączającego spod karalności lekarza, którego działania doprowadziły do uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia

75 Jak wspomniano przy wcześniej opisanych projektach dotyczących tej samej zmiany: zapis ten został wprowadzony później, ustawą z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży. Następnie ustawą z dnia 30 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw cofnięto go, abrogując dopisany § 2 art. 8 k.c. Obecnie art. 8 k.c. ma brzmienie: „Każdy człowiek od chwili urodzenia ma zdolność prawną”.

76 Zmianę tę wprowadzono do k.c. ustawą z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży.

dziecka poczętego w przypadku, gdy były one następstwem działań leczniczych, koniecznych dla uchylenia niebezpieczeństwa grożącego zdrowiu i życiu kobiety ciężarnej lub dziecka poczętego. We wcześniejszych projektach podnoszących standard ochrony życia w fazie prenatalnej wyłączenie takie pojawiało się, ale jedynie przy doprowadzeniu do śmierci dziecka poczętego.

Nowym proponowanym rozwiązaniem w omawianym projekcie (wzorowanym na przepisach, które pojawiły się w projektach z 1991 i 1992 r.) była także zmiana art. 157 k.k. Projekt przewidywał dodanie paragrafu 2 w art. 157 k.k.⁷⁷ wprowadzającego karalność w postaci pozbawienia wolności od roku do lat dziesięciu za czyny wymienione w art. 149a § 1, 149b i 156 § 1 k.k.⁷⁸, „Jeżeli następstwem czynu jest śmierć matki dziecka poczętego”.

Ponadto aborcja nie była dopuszczona przez proponowaną ustawę w sytuacji, gdy ciąża była wynikiem przestępstwa, co stanowiło najistotniejszą różnicę pomiędzy omawianym projektem a wcześniejszym, z 1991 r. Co oczywiste, jako że regulacje proponowanej ustawy były nie do pogodzenia z ustawą z 1956 r., projekt zakładał jej uchylenie.

Podczas pierwszego czytania 24 lipca 1992 r. Sejm skierował przedmiotowy projekt ustawy w celu jego rozpatrzenia do prac w komisji nadzwyczajnej. Jej posiedzenia odbyły się w dniach: 4 i 24 września, 8 i 22 października oraz 12 i 19 listopada 1992 r. Dnia 19 listopada 1992 r. sporządzono sprawozdanie z prac w komisji, która wnioskowała w nim o uchwalenie projektu ustawy oraz – zgodnie z art. 40 ust. 3 regulaminu Sejmu – przedstawiła na żądanie wnioskodawców 12 wniosków mniejszości. W związku ze zgłoszeniem licznych poprawek w trakcie drugiego czytania, które odbyło się 30 grudnia 1992 r., Sejm ponownie skierował projekt do prac w komisji nadzwyczajnej. Komisja rozpatrzyła proponowane poprawki na posiedzeniu 6 stycznia 1993 r. i postanowiła o odrzuceniu ich znacznej większości. W sprawozdaniu z posiedzenia komisja przedstawiła Sejmowi wyniki głosowania nad dwunastoma poprawkami, z których 11 postanowiła odrzucić, a jedną przyjąć. Przyjęto tę, która dotyczyła skreślenia paragrafu 2 w proponowanym art. 446¹ w brzmieniu: „Dziecko może żądać naprawienia szkód, związanych z utratą zdrowia, powstałych również w okresie prekoncepcyjnym”.

Podczas trzeciego czytania przyjęto wiele nowych poprawek. Przede wszystkim zmieniono tytuł projektu ustawy „o ochronie prawnej dziecka poczętego” na projekt ustawy „o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności

77 Dotychczasowy art. 157 § 2 k.k. miał stać się art. 157 § 3 k.k.

78 Uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia człowieka.

przerywania ciąży”. Przegłosowano poprawki dotyczące art. 4, 7 oraz 8 projektu. W art. 4, w którym wprowadzono obowiązek umieszczenia w programach nauczania problematyki dotyczącej prokreacji, zmieniono tematykę proponowaną w pierwotnym projekcie ustawy: zamiast „szacunku do życia ludzkiego od chwili poczęcia” miały pojawić się tematy obejmujące „wiedzę o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia poczętego oraz metodach i środkach świadomej prokreacji”. W art. 7 ust. 1 projektu, gdzie znalazły się proponowane zmiany kodeksu karnego, rozbudowano treść art. 23b, który miał zostać dodany do kodeksu. Pierwotna wersja zapisu o zakazie działań na dziecku poczętym innych niż te, które służą ochronie życia i zdrowia, została zastąpiona przepisem dopuszczającym badania przeprowadzane przed urodzeniem, niezwiększające wyrażnie ryzyka poronienia, jeśli zachodziła jedna z poniższych okoliczności:

- 1) dziecko poczęte należało do rodziny obciążonej genetycznie;
- 2) istniało podejrzenie występowania choroby genetycznej możliwej do wyleczenia, zalecenia bądź ograniczenia jej skutków w okresie płodowym;
- 3) istniało podejrzenie ciężkiego uszkodzenia płodu.

Najistotniejsza zmiana, jakiej dokonano podczas głosowania nad poprawkami, dotyczyła art. 7 ust. 2, gdzie znalazła się sugerowana zmiana art. 149a k.k. Proponowany § 3 tego przepisu regulujący niekaralność aborcji w przypadku, gdy „śmierć dziecka poczętego nastąpiła wskutek podjęcia działań koniecznych dla uchylenia niebezpieczeństwa grożącego życiu kobiety ciężarnej”, otrzymał nowe brzmienie. Znalazły się w nim cztery przesłanki dopuszczalności aborcji, które dotyczyły sytuacji, gdy:

- 1) ciąża stanowiła zagrożenie dla życia lub poważne zagrożenie dla zdrowia matki;
- 2) śmierć dziecka poczętego nastąpiła wskutek działań podjętych dla ratowania życia matki albo dla przeciwdziałania poważnemu uszczerbkowi na zdrowiu matki;
- 3) badania prenatalne wskazywały na ciężkie i nieodwracalne uszkodzenie płodu;
- 4) zachodziło uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego⁷⁹.

79 Pełna treść art. 149a § 3: „Nie popełnia przestępstwa określonego w § 1 lekarz, podejmujący to działanie w publicznym zakładzie opieki zdrowotnej, w przypadku gdy:

Wobec powyższego regulacja dotycząca okoliczności, w których aborcja jest dopuszczalna, nie znalazła się w samej procedowanej ustawie, a stanowiła treść przepisu, który miał zostać wprowadzony do kodeksu karnego.

Ponadto do ustawy wpisano art. 8 wprowadzający zmianę w ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym⁸⁰, która polegała na dodaniu do katalogu zadań własnych gminy zadania zapewnienia kobietom w ciąży opieki socjalnej, medycznej i prawnej⁸¹.

Sejm podczas głosowania przyjął projekt (wynik głosowania: za 213 posłów, przeciw – 171, wstrzymało się – 29). Senat przyjął ustawę bez poprawek. Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży została opublikowana w Dzienniku Ustaw z 1993 r. pod numerem 17, pozycja 78.

5.6. Ustawa z dnia 30 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw; orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 1997 r.

W 1996 r. doszło do uchwalenia zmian w ustawie z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży – zatem ustawa ta obowiązywała w swoim pierwotnym kształcie zaledwie przez trzy lata. Zmiany wprowadzono w czasie rządów Sojuszu Lewicy Demokratycznej (SLD). Nowelizację ustawy zaproponowała Unia Pracy (UP). Projekt poparły SLD, UP, koło poselskie Nowej Demokracji oraz Polska Partia Socjalistyczna. Były to zmiany ułatwiające dostęp do aborcji, co spotkało się z protestami w całej Polsce. W tamtym czasie do marszałka sejmu Józefa Zycha wpłynęło ponad milion skarg od obywateli w sprawie omawianej nowelizacji. Przed budynkiem Sejmu organizowano manifestacje i publiczne akcje modlitewne. W dniu 20 listopada 1996 r. prezydent Aleksander Kwaśniewski podpisał nowelizację ustawy⁸².

1. ciąża stanowiła zagrożenie dla życia lub poważne zagrożenie dla zdrowia matki, stwierdzone orzeczeniem dwóch lekarzy innych niż lekarz podejmujący działanie, o którym mowa w § 1, przy czym orzeczenie to nie jest niezbędne w przypadku natychmiastowej konieczności uchylenia zagrożenia dla życia matki,
2. gdy śmierć dziecka poczętego nastąpiła wskutek działań podjętych dla ratowania życia matki albo dla przeciwdziałania poważnemu uszczerbkowi na zdrowiu matki, którego niebezpieczeństwo zostało potwierdzone orzeczeniem dwóch innych lekarzy,
3. badania prenatalne, potwierdzone orzeczeniem dwóch lekarzy innych niż lekarz podejmujący działanie, o którym mowa w § 1, wskazują na ciężkie i nieodwracalne uszkodzenie płodu,
4. zachodzi uzasadnione podejrzenie, potwierdzone zaświadczeniem prokuratora, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego".

⁸⁰ Obecnie ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. Nr 16, poz. 95 z późn. zm.).

⁸¹ Art. 7 ust. 1 pkt 16 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym (Dz. U. Nr 16, poz. 95).

⁸² Ustawa z dnia 30 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 139, poz. 646).

Nowela zmieniała preambułę. W wersji pierwotnej brzmiała ona następująco: „Uznając, że życie ludzkie jest fundamentalnym dobrem człowieka, a troska o życie i zdrowie należy do podstawowych obowiązków państwa, społeczeństwa i obywatela, stanowi się, co następuje”. W wersji znowelizowanej preambuła została znacznie rozszerzona: „Uznając, że życie jest fundamentalnym dobrem człowieka, a troska o życie i zdrowie należy do podstawowych obowiązków państwa, społeczeństwa i obywatela; uznając prawo każdego do odpowiedzialnego decydowania o posiadaniu dzieci oraz prawo dostępu do informacji, edukacji, poradnictwa i środków umożliwiających korzystanie z tego prawa, stanowi się, co następuje”.

Pierwotna wersja ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. wprowadzała między innymi do kodeksu karnego przepisy art. 149a i 149b regulujące karalność za dokonanie aborcji. Przepisy wskazanej ustawy zostały zmienione nowelą wprowadzoną 30 sierpnia 1996 r. i po tej zmianie, mającej charakter liberalizujący, istotnie różniły się w niektórych aspektach od wersji pierwotnej. Nowelizacja przede wszystkim wprowadzała bardzo ważną zmianę polegającą na dodaniu po art. 4 między innymi art. 4a, w ramach którego w ustępie 1, wymieniono przesłanki dające prawną podstawę do dokonania aborcji: „Przerwanie ciąży może być dokonane wyłącznie przez lekarza, w przypadku gdy:

- 1) ciąża stanowi zagrożenie dla życia lub zdrowia kobiety ciężarnej,
- 2) badania prenatalne lub inne przesłanki medyczne wskazują na duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu,
- 3) zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego,
- 4) kobieta ciężarna znajduje się w ciężkich warunkach życiowych lub trudnej sytuacji osobistej”.

Ważny przepis został zawarty też w ust. 2 art. 4a: „W przypadkach określonych w ust. 1 pkt 2 przerwanie ciąży jest dopuszczalne do chwili osiągnięcia przez płód zdolności do samodzielnego życia poza organizmem kobiety ciężarnej; w przypadku określonym w ust. 1 pkt 3 lub 4, jeżeli od początku ciąży nie upłynęło więcej niż dwanaście tygodni”.

Nowela dodawała także między innymi art. 4b mówiący o nieodpłatności aborcji dla osób objętych ubezpieczeniem społecznym.

Co do niektórych zmian wprowadzonych przez nową ustawę krytycznie wypowiedział się Trybunał Konstytucyjny pod przewodnictwem prof. Andrzeja Zolla w historycznym orzeczeniu z 28 maja 1997 r.⁸³ Trybunał wskazał na konieczność aktualizacji szeregu przepisów, między innymi z powodu naruszania przez nie konstytucyjnych gwarancji ochrony życia ludzkiego w każdej z faz jego rozwoju czy też zasady równości. Na mocy wspomnianego orzeczenia Trybunału z art. 4a został wykreślony cały pkt 4 dotyczący przestępki społecznej. Została więc usunięta regulacja, która gwarantowała niemal nieograniczony dostęp do aborcji w świetle prawa.

Niniejsze orzeczenie Trybunału ukształtowało stan prawny dotyczący aborcji w Polsce na najbliższe niemal ćwierć wieku.

83 Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 maja 1997 r., sygn. K 26/96.

Bibliografia

Literatura

- » Brennman W., *The abortion holocaust. Today's final solution*, Cambridge 1983.
- » Brzeziński T., *Etyka lekarska*. Warszawa 2012.
- » Dobek-Ostrowska B., Wiszniowski R., *Teoria komunikowania publicznego i politycznego. Wprowadzenie*, Wrocław 2002.
- » Grabowski R., *Ochrona życia w polskich przepisach konstytucyjnych w latach 1921–1939*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2008, t. LXXVII, nr 3052.
- » Karaffa-Korbut K., *Stosunki zdrowotne*, [w:] *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna wydawnictwa „Gutenberg”*, t. XIII, Polska, reprint, Warszawa 1994.
- » Lenin W. I., *Dzieła*, t. 19, Warszawa 1950.
- » Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932.
- » Matej P., *Prawnokarna regulacja przerywania ciąży w Polsce*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2001, t. 4, nr 5.
- » Mazurkiewicz J., *Czas ruszyć z miejsca! Stare i nowe propozycje rozszerzenia prawnej ochrony dziecka poczętego*, „Forum Prawnicze” 2019, nr 1(51), <https://doi.org/10.32082/fp.v1i51.171>.
- » *Nowe konstytucje*, red. J. Makowski, Warszawa 1925.
- » Ossowski L., *Próba symulacji liczby aborcji w Polsce na podstawie danych w wybranych krajach europejskich*, „Studia Demograficzne” 2008, nr 1–2(153–154).
- » Roland P., *Nazistki. Okrutne – wyrachowane – uległe*, Warszawa 2016.
- » Sierocińska M., *Eksterminacja „niewartościowych rasowo” dzieci polskich robotnic przymusowych na terenie III Rzeszy w świetle postępowań prowadzonych przez Oddziałową Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Poznaniu*, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/587,Eksterminacja-niewartosciowych-rasowodzieci-polskich-robotnic-przymusowych-na-t.html>, dostęp: 16 lipca 2022 r.
- » Ślipko T., Starowieyski M., Muszala A., *Aborcja – spojrzenie filozoficzne, teologiczne, historyczne i prawne*, Kraków 2010.
- » Tokarczyk R., *Prawa narodzin, życia i śmierci. Podstawy biojursprudencji*, Warszawa 2012.
- » Zamelski P., *Ochrona prawa dziecka do życia – wybrane zagadnienia*, [w:] *Pro-pedeutika praw człowieka. Prawa dziecka w rodzinie i oświacie*, red. S.L. Stadniczeńko, Opole 2012.
- » Zięba A., *Podziemie aborcyjne w Polsce*, <http://archiwalna.pro-life.pl/wp-content/uploads/2014/01/Podziemie-aborcyjne-w-Polsce.doc>, dostęp: 2 lutego 2023 r.

Akty prawne

- » Ustawa z dnia 30 stycznia 1920 r. w przedmiocie odpowiedzialności urzędników za przestępstwa popełnione z chęci zysku (Dz. U. Nr 11, poz. 60).
- » Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 44, poz. 267).
- » Ustawa z dnia 18 marca 1921 r. o zwalczaniu przestępstw z chęci zysku, popełnionych przez urzędników (Dz. U. Nr 30, poz. 177).
- » Ustawa Konstytucyjna z dnia 9 kwietnia 1935 r. (Dz. U. Nr 30, poz. 227).
- » Ustawa z dnia 28 października 1950 r. o zawodzie lekarza (Dz. U. Nr 50, poz. 458).
- » Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. Nr 12, poz. 61).
- » Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz. U. Nr 13, poz. 95).
- » Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. Nr 16, poz. 95 z późn. zm.).
- » Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. Nr 17, poz. 78).
- » Ustawa z dnia 30 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 139, poz. 646).
- » Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 60, poz. 571).
- » Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 11 maja 1956 r. w sprawie przerywania ciąży (Dz. U. Nr 13, poz. 68).
- » Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 19 grudnia 1959 r. w sprawie przerywania ciąży (Dz. U. z 1960 r. Nr 2, poz. 15 z późn. zm.).
- » Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 kwietnia 1990 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych, jakie powinni posiadać lekarze dokonujący zabiegu przerwania ciąży, oraz trybu wydawania orzeczeń lekarskich o dopuszczalności dokonania takiego zabiegu (Dz. U. Nr 29, poz. 178).
- » Instrukcja Ministra Zdrowia z dnia 27 lipca 1954 r. w sprawie stwierdzania konieczności dokonania zabiegu przerwania ciąży ze względu na zdrowie kobiety ciężarnej (M. P. Nr 75, poz. 906).
- » Uchwała Sejmu RP z dnia 17 maja 1991 r. (M. P. z 1991 r. Nr 18, poz. 120).
- » Konstytucja Finlandii z dnia 17 lipca 1919 r., [w:] *Nowe konstytucje*, red. J. Makowski, Warszawa 1925.
- » Konstytucja Republiki Czechosłowackiej z 29 lutego 1920 r., [w:] *Nowe konstytucje*, red. J. Makowski, Warszawa 1925.

Projekty ustaw i uchwał

Projekty ograniczające prawną ochronę życia

- » Projekt ustawy o prawie do rodzicielstwa, ochronie poczętego życia ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (druk nr 798; skierowany do prac w komisji 5 kwietnia 1991 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/procx.nsf/0/607784F33BE70F0BC-12574640020C957?OpenDocument>, dostęp: 23 grudnia 2022 r.
- » Projekt ustawy o uchyleniu ustawy o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, o związanej z tym zmianie Kodeksu karnego oraz ustawy o zawodzie lekarza (druk nr 977; data wpływu projektu: 10 lipca 1991 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/procx.nsf/0/7E-99A9A46CF090F5C12574640020CACB?OpenDocument>, dostęp: 25 sierpnia 2022 r.
- » Poselski projekt ustawy o prawie do rodzicielstwa, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (druk nr 195 z dnia 30 marca 1992 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/proc1.nsf/0/99DCF23651B388B5C125745F003141D9?OpenDocument>, dostęp: 23 grudnia 2022 r.

Projekty w sprawie przeprowadzenia referendum

- » Poselski projekt uchwały w sprawie przeprowadzenia referendum ogólnokrajowego dotyczącego dopuszczalności przerywania ciąży (druk nr 194 z dnia 30 marca 1992 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/proc1.nsf/0/281C3B2C3F13706AC125745F003141D4?OpenDocument>, dostęp: 25 sierpnia 2022 r.
- » Poselski projekt uchwały w sprawie przeprowadzenia referendum ogólnokrajowego dot. dopuszczalności przerywania ciąży (druk nr 578 z dnia 6 listopada 1992 r.; druk nr 578-A z dnia 25 listopada 1992 r.; druk nr 578-B z dnia 10 grudnia 1992 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/proc1.nsf/0/727CD71EBBFD8827C125745F0031471F?OpenDocument>, dostęp: 25 sierpnia 2022 r.

Projekty wzmacniające prawną ochronę życia

- » Poselski projekt ustawy o prawnej ochronie dziecka poczętego wniesiony 28 lutego 1989 r.
- » Senacki projekt ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego wniesiony 4 października 1990 r. (druk nr 533; skierowany do prac w komisji 25 stycznia 1991 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/procx.nsf/opisy/553.htm>, dostęp: 25 sierpnia 2022 r.
- » Poselski projekt ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego (druk nr 190 z dnia 25 marca 1992 r.), <http://orka.sejm.gov.pl/proc1.nsf/opisy/190.htm>, dostęp: 25 sierpnia 2022 r.

Orzeczenia sądowe i decyzje administracyjne

- » Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 1992 r., sygn. U 1/92.
- » Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 maja 1997 r., sygn. K 26/96.

Pozostałe pisma i dokumenty urzędowe

- » Sprawozdanie Rady Ministrów z wykonywania oraz o skutkach stosowania w 2021 r. ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. Nr 17, poz. 78 z późn. zm.).
- » Uchwała Nadzwyczajnego II Krajowego Zjazdu Lekarzy z dnia 14 grudnia 1991 r. w sprawie Kodeksu Etyki Lekarskiej, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/akty-korporacyjne/kodeks-etyki-lekarskiej-286454095>, dostęp: 25 sierpnia 2022 r.

Źródła internetowe

- » Interia.pl, *9 marca 1943 r. Hitler wprowadza aborcję na terenach Polski*, <https://historia.interia.pl/kartka-z-kalendarza/news-9-marca-1943-r-hitler-wprowadza-aborcje-na-terenach-polski,nld,2159191>, dostęp: 9 lipca 2022 r.
- » Kolarzowski J., *Polski spór o aborcję. Część 1: Pierwszy okres kontrowersji i nowa faza sporów 1989–1990*, http://otokoclub.pl/temat_,300,polski-spor-oaborcje-czesc-1-pierwszy-okres-kontrowersji-i-nowa-faza-sporow-1989-1990,2.html, dostęp: 13 kwietnia 2016 r.
- » Pomorska B., *Aborcja to nie temat zastępczy. Hitler, Mussolini, Franco – wszyscy byli przeciw aborcji w imię swoich urojonych celów*, <https://oko.press/aborcja-temat-zastepczy-hitler-mussolini-franco-wszyscy-byli-przeciw-aborcji-imie-swoich-urojonych-celow>, dostęp: 9 lipca 2022 r.
- » Vatican News, *44 mln aborcji w 2022 r. – aborcja pierwszą przyczyną zgonów*, <https://www.vaticannews.va/pl/swiat/news/2023-01/44-mln-aborcji-w-2020-r-aborcja-pierwsza-przyczyna-zgonow.html>, dostęp: 2 lutego 2023 r.

Historical overview of the legal regulations concerning abortion binding in Poland (from the inter-war period to 1997)

Keywords: abortion law in Poland, the inter-war period, the Nazi occupation, the PRL period, pro-choice draft laws, pro-life draft laws, the way to the so-called abortion compromise

Abstract

The subject of this study is to present, within the framework of a historical outline, how the legal regulations concerning the permissibility of abortion in Poland have evolved over the years 1918–1996. The chapter opens with a discussion of the regulations from the inter-war period, the Nazi occupation and the communist era. This is followed by a detailed discussion of the bills on abortion, which were proceeded through the parliament between 1989 and 1997, i.e. the entire path leading to the enactment of the currently binding Act of 7 January 1993 on family planning, protection of the human foetus and the conditions of permissibility of abortion.